

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І. І. МЕЧНИКОВА**

**ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН,
ПОЛІТОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ**

КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

ГЕОПОЛІТИКА

**методичні рекомендації
до практичних занять з курсу для здобувачів
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Електронне видання**

**ОДЕСА
ОНУ
2023**

**УДК 327(072)
Г35**

Укладач:

Ю. В. Узун, доктор політичних наук, професор кафедри політології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Рецензенти:

С. В. Коч – доктор політичних наук, професор кафедри політології ФМВПС ОНУ імені І. І. Мечникова;

О. І. Брусиловська – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин ФМВПС ОНУ імені І. І. Мечникова.

*Рекомендовано вченою радою факультету міжнародних відносин, політології та соціології ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 3 від 17 жовтня 2023 року.*

Г35 Геополітика [Електронний ресурс] : електронні методичні рекомендації до практичних занять здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищої освіти / уклад. Ю. В. Узун. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2023. – 69 с. – 1,3 МБ.

У методичних рекомендаціях розкривається програма практичних занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи, а також надаються методичні вказівки для опанування матеріалів лекційного курсу з дисципліни «Геополітика» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» для студентів вищих навчальних закладів.

Основна мета рекомендацій – надати методичну допомогу здобувачам вищої освіти у підготовці до практичних занять та організації самостійної та індивідуальної роботи.

**УДК 327(072)
Г35**

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ЗМІСТ

Вступ	4
Плани практичних занять, завдання для самостійної роботи та методичні вказівки до вивчення питань теми.....	6
Змістовний модуль 1	6
Тема 1. Геополітика як напрям соціально – політичної галузі досліджень. Джерела та теоретико–методологічні підходи дослідження геополітичних систем та процесів.....	6
Тема 2. Хронологія геополітичних процесів. Особливості до–Вестфальської епохи.....	10
Тема 3. Хронологія геополітичних процесів. Особливості Вестфальської, Віденської, Версальської, Потсдамської та Біловезької епох.....	15
Змістовний модуль 2	21
Тема 4. Геополітика Німеччини: історія, сучасність, теоретичне обґрунтування.....	21
Тема 5. Паназіазім: теоретичні основи, історичні та сучасні версії реалізації.....	25
Тема 6. Політика «атлантизму» та її обґрунтування в теоріях англо–американської школи.....	32
Тема 7. Французька геополітика та її теоретичне підґрунтя. Мондіалізм та його французькі ідейно–політичні коріння.....	38
Тема 8. Країни Східної та Південної Європи в системі геополітичних відносин. Національні ідеї розвитку, регіонального співробітництва та домінування.....	43
Тема 9. Геополітика Туреччини: історія та сучасність. Пантюркізм та пантуранізм в історії геополітичних процесів Західної Азії.....	48
Тема 10. Панарабізм та панісламізм – активні геополітичні доктрини країн Азії та Африки.....	53
Питання для підсумкового контролю	59
Рекомендована література	61

Додаток. Форми контролю і методи оцінювання.....	66
---	-----------

ВСТУП

Дисципліна включена до переліку *вибіркових освітніх компонентів* освітньо – професійної програми (ОПП) для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 052 – «Політологія». Цикл фахової та практичної підготовки. Код дисципліни в ОПП – ВБ 10.1)

Метою навчальної дисципліни є опанування здобувачами вищої освіти науково – історичних та теоретико – методологічних засад геополітики як одного з напрямів соціально – політичної галузі досліджень, *предметом* якого є чинники формування та розвитку геополітичного потенціалу держави.

Завданнями вивчення дисципліни «Геополітика» є формування у здобувачів вищої освіти здатності 1) визначати причино–наслідкові зв'язки внутрішньо–політичних та зовнішньо – політичних чинників розвитку територіально–політичних утворень, які розвивають статус суб'єктів геополітики і є об'єктом геополітичних досліджень; 2) визначати, на основі різних теоретико–методологічних традицій, історичні етапи геополітичної динаміки світового розвитку; 3) характеризувати основні напрями джерельної основи розвитку теорії геополітики як самостійної дисципліни; 4) застосовувати методологію досліджень, представлену в геополітичній теорії, до аналізу стану та динаміки розвитку територіально – політичних утворень, регіональних і макрорегіональних відносин між ними; 5) застосовувати науково – категоріальний апарат, сформований в геополітиці при здійсненні аналітичних функцій та геополітичних досліджень; 6) тлумачити існування різних версій геополітичної хронології, характеризувати геополітичні епохи та причини їх змінності; 7) визначати чинники формування систем міжнародних відносин та систем «балансу та рівноваги»; 8) пояснювати історичні етапи розвитку геополітичної суб'єктності держав – світових гравців 9) характеризувати особливості розвитку геостратегій і тактик реалізації національних інтересів; 10) реконструювати історико – теоретичне підґрунтя формування національних геополітичних шкіл; 11) визначати чинників геополітичної суб'єктності сучасних світових та регіональних гравців; 12) визначати стан розвитку світового та регіональних геополітичних процесів.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є чинники формування та розвитку геополітичного потенціалу держави в процесі її становлення в якості геополітичного суб'єкту в системі геополітичних відносин.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен

знати: історію розвитку геополітики та геополітичних досліджень; історію джерельної основи розвитку теорії геостратегії та геополітики; методологію геополітичних досліджень; закони та категорії, задіяні у геополітичних дослідженнях; версії геополітичної хронології; особливості балансу відносин в історії геополітичних епох; чинники формування геополітичної суб'єктності держав – світових гравців; особливості геостратегій і тактик реалізації національних інтересів; історико – теоретичне підґрунтя формування національних геополітичних шкіл; особливості теорій

геополітичних шкіл; чинники геополітичної суб'єктності сучасних світових та регіональних гравців; стан розвитку світового та регіональних геополітичних процесів.

вміти: розв'язувати спеціалізовані завдання в сфері політології та застосовувати теорії і методи політичних досліджень та аналізу геополітики в експертно–аналітичній, політико –організаційній, консультаційній, викладацькій і громадській сфері професійної діяльності; обирати та визначати методологію геополітичних досліджень; знаходити, обробляти та аналізувати інформацію з різних джерел; працювати в команді; спілкуватися з представниками професійних груп різного рівня; забезпечувати якість виконуваних досліджень; застосовувати основи геополітичної теорії, геополітичного аналізу, порівняльної та прикладної геополітики; визначати особливості реалізації геостратегій, системи чинників, що сприяють розвитку геостратегії; використовувати геополітичні теорії, концепти та методи для аналізу геополітики гравця; виконувати політико –організаційні, експертні, дорадчі та консультаційні функції на національному та міжнародному ринку праці.

Тематика лекційного курсу. Курс складається з двох змістовних модулів. Перший змістовний модуль відведено вивченню теоретико-методологічних основ геополітики як одного з напрямів соціально-політичної галузі досліджень, а також хронології геополітичних процесів. Цей модуль включає три теми: 1. Геополітика як напрям соціально-політичної галузі досліджень. Джерела та теоретико-методологічні підходи дослідження геополітичних систем та процесів; 2. Хронологія геополітичних процесів. Особливості до-Вестфальської геополітичної епохи; 3. Хронологія геополітичних процесів. Особливості Вестфальської, Віденської, Версальської, Потсдамської та Біловезької геополітичних епох.

Другий змістовний модуль відведено вивченню специфіки геополітичних шкіл та їх впливу на сучасні геополітичні процеси. Модуль включає такі теми: 4. Геополітика Німеччини: історія, сучасність, теоретичне обґрунтування; 5. Паназіазім: теоретичні основи, історичні та сучасні версії реалізації; 6. Політика «атлантизму» та її обґрунтування в теоріях англо-американської геополітичної школи; 7. Французька геополітика та її теоретичне підґрунтя. Мондіалізм та його французькі ідейно-політичні коріння; 8. Країни Східної та Південної Європи в системі геополітичних відносин. Національні ідеї розвитку, регіонального співробітництва та домінування; 9. Геополітика Туреччини: історія та сучасність. Пантюркізм та пантуранізм в історії геополітичних процесів Західної Азії; 10. Панарабізм та панісламізм – активні геополітичні доктрини країн Азії та Африки.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ТЕОРЕТИКО –МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГЕОПОЛІТИКИ ЯК ОДНОГО З НАПРЯМІВ СОЦІАЛЬНО –ПОЛІТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ДОСЛІДЖЕНЬ. ХРОНОЛОГІЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

ТЕМА 1. ГЕОПОЛІТИКА ЯК НАПРЯМ СОЦІАЛЬНО – ПОЛІТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ДОСЛІДЖЕНЬ. ДЖЕРЕЛА ТА ТЕОРЕТИКО –МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ ТА ПРОЦЕСІВ

Практичне заняття

1. Науковий статус геополітики: теоретико –методологічні дискусії ХХ–ХХІ ст.
2. Понятійний та аналітично–дослідницький апарат геополітичного аналізу.
3. Географічний чинник в соціально –політичній історії: теоретичне значення. Географічний детермінізм. Криза суспільствознавства та філософія «позитивізму». Скалоцентризм, редукаціонізм та «геополітичне» мислення.
4. Цивілізаційні теорії як джерело геополітики.
5. Військово–стратегічні концепції. Військові соціологія та політологія. Геостратегія. Методологічні основи геополітичного дослідження.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття та рекомендовану літературу;
- Знайдіть п'ять визначень геополітики: порівняйте їх. Продумайте обґрунтування наукового статусу геополітики;
- проаналізуйте зміст «законів» та категорій геополітики, а також понять: «географічний детермінізм», «редукаціонізм», «позитивізм», «скалоцентризм», «натуралізм»;
- проаналізуйте підходи: органістичної школи; соціального дарвінізму; расово –антропологічної школи. Проаналізуйте розвиток понять: «геостратегія», «військова соціологія», «полемологія», «іренологія», «військова політологія».

Теми доповідей, рефератів, презентацій, дискусійних питань

- Теорії географічного детермінізму та соціального дарвінізму.
- Теорії цивілізаційного аналізу та модернізації як джерела геополітики.
- Військово–стратегічні концепції як джерела геополітики.
- Мистецтво війни за Сунь–Цзи. Непрямі засоби ведення війни (Ліддел Гарт).
- Полемологія: історія та теорія розвитку.
- Гіпермодернізм Vs Позиційна тактика: шахові стратегії в геополітиці.
- Еволюція геостратегії: основні етапи та їх особливості.

- Історія формування геополітики як дисципліни. Чинники геостратегічного потенціалу геополітичного суб'єкта.
- Методологічні підходи реалізації геополітичного дослідження.
- Вплив «просторової революції» ХХ ст. на геопросторову ре(де)конструкцію світопорядку.

Методичні рекомендації

Визначення наукового статусу геополітики залишається предметом теоретико–методологічних дискусій з другої половини ХХ століття і до сьогодні. Основні питання, які виникають у цьому контексті, включають визначення геополітики як науки, методологічні підходи до її вивчення, а також ключові теоретичні дискусії, що виникли протягом цього періоду.

Протягом ХХ століття геополітика визначалася як наука, яка вивчає чинники геостратегічного потенціалу держави та співвідношення геостратегічних потенціалів держав світу. *Поняття «геополітика»* в 1916 р. ввів у науковий обіг шведський учений Р. Челлен в роботі «Держава як форма життя». Челлен, як прихильник організму розробив «систему наук про державу», де «сила держави – залежить від властивостей: 1) території; 2) господарювання; 3) демографії; 4) соціальної структури; 5) типу організації владних відносин. Челлен визначив геополітику як науку про державу як «географічний організм, втілений в просторі», склад якої формують: топополітика; морфополітика; фізіополітика. Геополітика Р. Челлена розвивала політичну географію (в 1897 р. побачила світ книга Ф. Ратцеля «Політична географія», в якій держава розглядалася як «живий організм, укорінений в ґрунті»).

Джерелами розвитку геополітики стали: 1) *Теорії географічного детермінізму*; 2) *теорії цивілізаційного, формаційного, світ–системного аналізу*; 3) *теорії військово–стратегічного аналізу*.

Політичні події ХХ ст., швидко зробили геополітику популярною дисципліною. Запит з боку геополітичних гравців щодо наукової аргументації формування глобальних систем імперського типу як динамічних величин започаткував: розробку критеріїв диференціації територій як політичних елементів ландшафту (локальних своєрідностей); аналіз простору як резервуару державно–правових конструкцій; розробку інструментів експансії для реалізації національного інтересу (Ф. Ратцель); аналіз конструювання політичного простору, в межах якого реалізується національний інтерес (Р. Челлен); класифікацію кордонів та чинників їх сталості (К. Гаусгофер); аналіз порядків фіксації status quo територіального володіння (К. Шмітт); класифікацію етнічних систем (Л. Гумільов). В працях К. Гаусгофера, Ф. Ліста, К. Лампрехта, Ф. Наумана, Ф. Ратцеля, Ф. Челлена, К. Штруппа, К. Шмітта національний простір розглядався як результат поєднання географічної даності та її когнітивного осмислення нацією, яка формує колективне уявлення розвитку держави. Методологія дослідження трансформації простору в «життєвий простір» держави як зростаючого організму, будувалася на *позитивістському* підході О. Конта, тому *редукціонізм, органіцизм,*

примордіалізм сприймалися доречними. Очолований К. Гаусгофером німецький журнал «*Zeitschrift für Geopolitik*» розглядав геополітику як науку «про відношення землі та політичних процесів», «географічний розум держави» та мистецтво керівництва практичною політикою. Тому його розробки мали відчутний вплив на формування доктрин «життєвого простору». Напрацювання К. Гаусгофера та послідовників його «школи» відповідали активності англо-американської геополітичної школи, яка розвивала логіку англійського вченого Г. Дж. Макіндера визначену у його доповіді «Географічна вісь історії» формулою: «Хто владарює над Східною Європою, той владарює над центральною землею. Хто владарює над центральною землею, той владарює над світовим островом. Хто владарює над світовим островом, той владарює над світом».

На межі XIX – XX ст. в якості об'єктів наукового аналізу переважали територіально – політичні системи мезо– та макро– рівнів. На основі ідей географічного детермінізму здійснювалася диференціація структур: центри, периферії, прикордонні аномалії, регіональні осередки; імперії та рейхи; централізовані, надцентралізовані, децентралізовані; етнічні, субетнічні, суперетнічні; компактні розширені і дисперсні розширені; округлі, замкнені, ізольовані, мотузкові, з «охвістями». Важливим елементом теорій стало обґрунтування дієздатності «великих просторів» в контексті перерозподілу сфер територіально-політичного впливу.

Після Другої світової війни ідеї сформовані в межах геополітики, що активно використовувались Третім Рейхом, зазнали осуду. Після Нюрнберзького процесу концепції геополітики, примордіалізму, органіцизму, нацизму були засуджені. І в Європі, і в СРСР геополітика була табуована. Водночас, в США і пізніше в ряді країн Західної Європи геополітичні дослідження тривали, але ключовим об'єктом аналізу стали: деколонізація та формування біполярного світового порядку, стратегічної рівноваги на умовах ядерного паритету, порівняльного регіоналізму. Сформувалися підходи, де ключовими стали поняття «регіон», «розміщення», «простір» (К. Зауер, Р. Гартшорн), «місцерозташування», «образ життя» (П. Відаль де ля Блаш), «місцерозвиток» (П. Савицький). Методом аналізу в регіональній географії став переважно скалоцентризм (акцент на вимірюванні показників розвитку). Лише в 70–ті роки, після «просторової революції» 1968 р., відбулося часткове повернення до геополітичних конструкцій як «повернення політичних контекстів в дослідженнях географії». Поняття «просторова революція» 1968 року відноситься до періоду інтелектуальних змін, коли вчені почали акцентувати увагу на просторових аспектах соціальних та політичних процесів. Цей термін часто асоціюється з працями Іва Лакоста, французького географа та геополітика, який здійснив важливий вклад у розвиток критичної геополітики. Лакост висловлював думку, що «географія – це зброя політики». Він акцентував увагу на важливості просторового аналізу для розуміння політичних відносин та конфліктів. Критична геополітика намагалася деконструювати традиційні геополітичні дискурси, щоб виявити приховані владні структури та ідеологічні передумови. Лакост розширив геополітичний

аналіз до повсякденного життя, стверджуючи, що геополітика має вплив не тільки на великі міжнародні події, але і на звичайне життя людей. Під впливом просторової революції критична геополітика також поглибила розуміння соціальної географії, яка вивчає просторові аспекти соціальних відносин та нерівності. Лакост підкреслював необхідність просторової критики та рефлексії у геополітичних дослідженнях, вказуючи на важливість географічного осмислення політичних подій та процесів. Через ці та інші ідеї Ів Лакост та критична школа геополітики внесли вклад у розуміння просторових аспектів політики та міжнародних відносин.

Критична геополітика стала більш відомою в англomовному світі завдяки роботам Герарда О'Туатейла (Gearóid Ó Tuathail), який опублікував книгу «Критична геополітика: Політика написання глобального простору» у 1996 році. Ця книга визначила стан дисципліни на той час та кодифікувала її методологічні та інтелектуальні основи. Інші важливі дослідники в області критичної геополітики включають Саймона Дальбі, який у 1990 році вперше вжив термін «критична геополітика», та Клауса Доддса, Чих Юан Вун та Лілінг Сю, які розглядали критичну геополітику як контрреакцію на класичну геополітику.

Критична геополітика розвила методологію акторно–мережевого аналізу в геополітиці, що досліджує соціальні та природні світи як постійно змінювані мережі відносин. Джорджіос Пападопулос та його послідовники, зосередили увагу на глобальній геополітичній стабільності з позиції аналізу світової торговельної мережі. Критична школа геополітики виникла як відповідь на традиційні геополітичні теорії часто асоційовані з імперіалістичними або реалістичними поглядами на міжнародні відносини.

Відродженню геополітики на теренах СРСР, сприяли крах двополюсного світу, розпад соціалістичного табору, об'єднання Німеччини. Сьогодні налічуюся десятки різноманітних інтерпретацій змісту поняття «геополітика». У 1989 р. вперше це поняття з'явилося у Радянському енциклопедичному словнику в значенні «західна політологічна концепція, згідно з якою політика держав, особливо зовнішня, в основному визначається різноманітними географічними факторами: просторовим розміщенням, наявністю або відсутністю природних ресурсів, кліматом, густотою населення і темпами його приросту». З'явилися праці, в яких їх автори намагалися модернізувати поняття «геополітика». Сьогодні, наукова думка не є єдиною у визнанні геополітики наукою і варіюється між тлумаченнями геополітики як: 1) методології міждисциплінарного аналізу (вивчає комплекс чинників, що впливають на геостратегічний потенціал держави); 2) нової дисципліни, що переосмислює предмет аналізу (наприклад, французька школа орієнтована на «внутрішню геополітику», в центрі уваги якої процеси центр –периферійних відносин в державі, якість яких визначає є геополітичну суб'єктність); 3) конспірології та белетристики; 4) науки, яка спирається на закони та закономірності, має власні наукові категорії та методологію аналізу. Прихильники останнього тлумачення визнають дієвість трьох «законів геополітики»: 1) закон фундаментального дуалізму культурно –просторових архетипів «суші» (телурократії) та «моря»

(талассократії), який проявляється в історичному протистоянні континентальних та морських (атлантичних) геополітичних систем; 2) закон посилення фактору «простору» в людській історії (відбувається історична диверсифікація та розширення типів простору (окрім географічного, простір може бути культурним, релігійним, інформаційним, космічним, тощо), володіння якими стає чинниками впливу); 3) закон синтезу «суші» та «моря» в межах глобальної буферної зони, або глобального лімітрофу, який отримав назву «Рімленд» (окраїна Євразійського континенту), де відбувається фронтальне зіткнення, синтез «суші» та «моря» і де проявляється цивілізаційні напруга та війна. Категоріями аналізу геополітики є: геополітичний простір – «життєвий простір» (нім. школа «Lebensraum», «raum»); «місцерозвиток» та «ландшафт, що годує» (рос. школа); «пейї» (фр. школа. «pays»); ендемічне поле – простір, контрольований державою тривалий час, визнана приналежність; тотальне поле – простір, контрольований національною спільнотою (не співпадає з державними кордонами); прикордонне поле, лімітроф – зона з низьким порогом лояльності до центру, мало контрольована державою, населена меншинами; (транскордонне право, що діє в єврозонах); перехресне поле – поле, що перебуває в зоні інтересу декількох держав (спірна зона); метаполе – простір, що освоюється декількома гравцями одночасно; геополітична опорна точка (Гуам для США, Чагос для Великої Британії, Реюньон для Франції); анклав, напіванклав, ексклав; колонія, протекторат, васалітет, кондомініум, інкорпорована та неінкорпорована територія.

Методологічний розвиток аналізу територіально-політичних систем (ТПС) та геополітичних систем демонструє трансформацію домінуючого об'єкту досліджень від: 1) «великих» ієрархічних «життєвих просторів» націй – держав, що розвивалися за Модерною традицією і визначалися об'єктом геополітичного аналізу; до 2) «мезорівня» ТПС (держави, їх союзи), визначення якого демонструвало прагнення «об'єктивності» за допомогою метричних методів аналізу (скалоцентризму); і до 3) «мультиmodalьних просторових одиниць», що діють за Постмодерною логікою політичних акторів і досліджуються з 60 –х рр. ХХ ст. на основі структуралізму, конструктивізму. Геополітичний простір розглядається як соціально-конструйована реальність. Концепції «нового регіоналізму» прийшли на зміну концепціям «старого регіоналізму».

Рекомендована література: [1-9; 12; 13; 16; 17; 27; 34; 36; 37; 40; 44; 46; 47; 50; 52; 59; 61; 63; 72; 73-79; 81; 83].

ТЕМА 2. ХРОНОЛОГІЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ. ОСОБЛИВОСТІ ДО-ВЕСТФАЛЬСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ЕПОХИ

Практичне заняття

1. Поняття «геополітичного хронотопу» та «еону». Концепції часу («хронос» і «кайрос») та концепції простору («територіальний» та «детериторіалізований»).
2. Гео(політична) модернізація та теорія руху «від до –Модерну до Пост – Постмодерну».
3. Авторські версії хронології геополітичних процесів. Природні, геоекономічні та геополітичні цикли. Історія людства як послідовна зміна геополітичних домінант.
4. Ознаки та структурні елементи геополітичних епох. Геополітичні «картоїди».
5. Епоха «Великих географічних відкриттів». Динаміка процесу колонізації в світовій історії. Перша неконкурентна ера колонізації.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття та рекомендовану літературу;
- поясніть змістовну різницю понять «локус» (place) та «топос» (space); проаналізуйте змістовне значення поняття «хронотоп»;
- поясніть різницю понять часу: «хронос» і «кайрос» та вплив різниці цих понять про час на розуміння логіки історичних процесів;
- проаналізуйте концепції простору як «територіального» та «детериторіалізованого»;
- визначте змістовні особливості хронотопів: до–Модерну, Модерну, Постмодерну, Постпостмодерну. Зв'яжіть поняття гео(політична) модернізація та теорію руху «від до–Модерну до Пост–Постмодерну»;
- проаналізуйте версії хронології геополітичних процесів (Пітер Тейлор, Джон Модельські та ін.). Поясніть різницю: «геоекономічні» та «геополітичні» цикли історії;
- поясніть історію геополітичних відносин у до–Вестфальську епоху;

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Неконкурентна ера колонізації: особливості регіональної геополітики в теорії П. Тейлора.
- Імперські утворення Євразії до–Вестфальської геополітичної епохи.
- Колоніальне минуле Іспанії, Португалії, Нідерландів.
- Тордесільяська та Сарагоська угоди: перші угоди глобального розділу.
- Система «старшинства» європейських правителів папи Юлія II: до – Вестфальська система контролю над простором.
- Витоки британського «атлантизму».

Методичні рекомендації

Вивчення цієї теми вимагає опрацювання базових категорій. Так, категорія «геополітичний хронотоп» включає поняття «хронотоп», що об'єднує два грецькі слова: «хронос» (час) та «топос» (місце). У літературознавстві, зокрема в роботах Михаїла Бахтіна, «хронотоп» використовується для опису способу, яким час та простір взаємодіють у літературних творах.

Геополітичний хронотоп адаптує цю концепцію для геополітики, де історичний момент (час) зустрічається з конкретною географічною локацією (простір), впливаючи на геополітичні відносини та рішення. В. Шубарт, дослідник цивілізаційних процесів, використовував як аналог поняття «еон» (великий період часу, характеризований певними геополітичними умовами або домінантами). Варто зазначити на розрізненні категорій часу, де «хронос» є персоніфікацією лінійного, послідовного часу, часу, який ми вимірюємо годинниками та календарями, а «кайрос» відноситься до «відповідного моменту» або «правильного часу» для дії. Це якісний аспект часу, вказує на специфічний момент, коли відбувається щось важливе або значуще. Циклічні та лінійні концепції часу є двома підходами до розуміння історії і часу в геополітиці. Циклічна концепція часу базується на ідеї того, що історія розвивається не лінійно. Висхідні і низхідні етапи, розвиток і занепад, змінюють один одного. Визначаючи геополітичну релевантність, слід зазначити, що циклічні концепції часу виходять з пререпозиції, що нації або імперії розвиваються за природними циклами (народження, розвитку та занепаду «великих держав»); досягають піку могутності, а потім занепадають. Ця концепція розуміння часу та процесу розвитку має культурне коріння в східних культурах, таких як індійська, китайська та інші, а також була основою концепцій Д. Чижевського (геліотропна теорія впливу 11-ти річної та 70 -ти річної сонячної активності на соціально-політичні процеси); В. Вернадського (вплив живої матерії на геологічні процеси, вплив ноосфери на процеси соціального розвитку); Л. Гумільова (теорія пасіонарних поштовхів на етногенез); М. Кондратьєва (довгі хвилі в економіці, приблизно 50 років кожна); А. Шлезінгера (циклічність американської історії, зміни ліберальних і консервативних періодів як зміна трьох поколінь в політиці, де кожне покоління «керує» 25 років, і відтак цикл триває 75 років).

Протилежне розуміння часу демонструє лінійна концепція, основна ідея якої в тому, що історія рухається вперед у лінійному напрямку, досягаючи прогресу або кінця (в християнській апокаліптиці – Армагеддон) чи мети. Визначаючи геополітичну релевантність, слід зазначити, що лінійні концепції часу виходять з пререпозиції, що нації або цивілізації можуть бачити себе на шляху до прогресу або досягнення кінцевої мети. Прикладом такого бачення є теорія Ф. Фукуями про «кінець історії», коли західний демократичний лібералізм стає кінцевим етапом соціокультурної еволюції людства. Культурні коріння лінійного розуміння часу демонструють західні культури, зокрема вплив християнства, часто мали лінійне розуміння часу, що прямує до кінцевого «Дня Суду» або апокаліпсису. У геополітиці ці підходи можуть впливати на те, як країни сприймають своє місце в світі, їхню історію та майбутнє. Циклічний підхід може призвести до більш консервативних стратегій, проявлятися в ідеях бінарності світопорядку, фундаментального дуалізму (ідея розвитку як маятника, циклу, балансу, рівноваги), тоді як лінійний підхід може спонукати до активних зусиль у напрямку «прогресу» або певної мети «модернізації».

Базовими для геополітики є також концепції простору, як:

- Територіального: Ця концепція вказує на фіксований географічний простір, який має певні межі та відоме місцезнаходження. У геополітичному контексті територіальність часто асоціюється з суверенністю та контролем.
- Детериторіалізованого (концепції Б. Баді, К. Раффестіна, ін.): Це простір, що втрачає свої традиційні географічні або соціальні межі. Наприклад, в епоху глобалізації багато соціальних та економічних процесів стають детериторіалізованими, оскільки вони не обмежуються конкретними географічними межами. Простір політичного стає позатериторіальним, розгортається як надтериторіальний інформаційний, віртуальний. Політичний простір ЄС виявляється ширшим ніж територіальний простір ЄС, оскільки охоплює політичним процесом навіть ті території держав ЄС, які територіально не включені до складу ЄС. Детериторіалізація супроводжувала процеси деколонізації, коли концепт «територіального володіння» було замінено концептом «просторового розвитку», і коли присутність колишніх метрополій залишилися в формі присутності геоекономічної, геокультурної, проявилася як здатність колишніх метрополій до використання «м'якої сили».

Геополітична модернізація пов'язана з тим, як глобальні зміни в соціокультурних, економічних та політичних структурах впливають на взаємодію держав і інших акторів на міжнародній арені. Розглянемо особливості кожного з чотирьох етапів у геополітичному контексті:

До –Модерн:

Держава: На цьому етапі централізована держава як така ще не сформована. Влада розсіяна між місцевими вождями, феодалами тощо.

Національний капітал: Відсутність сильного національного капіталу; економіка базується на землеробстві, ремеслах.

Церква: Християнська етика превалює, церква відіграє ключову роль у соціальному житті, обумовлюючи норми та цінності.

Територіальне володіння: Територія асоціюється із владою (правлячою династією), земельними ресурсами і є головним фактором взаємодії.

Модерн:

Держава: Зародження сучасних націй –держав з централізованою владою та визначеними кордонами.

Національний капітал: Промислова революція посилює роль капіталу. Економіка стає глобальною.

Церква: Протестантська реформація призводить до «етики протестантизму і духу капіталізму», як це описано Максом Вебером. Релігія поступово відходить на другий план перед науковим та раціональним світоглядом.

Територіальне володіння: Хоча територія все ще важлива, просторовий розвиток і геостратегічні інтереси стають ключовими. Перерозподіл раніше захоплених колоніальних володінь відбувається під гаслами «меркантилізму», обґрунтовується національним протекціонізмом. Пригадаймо висловлення Г. Палмерстона: «У Англії не має ні постійних союзників, ні постійних ворогів. Англія має лише постійні інтереси».

Постмодерн:

Держава: Ерозія суверенітету держави внаслідок глобалізації. Поява наднаціональних організацій та міжнародних корпорацій.

Національний капітал: Транснаціональні корпорації і глобальні фінансові ринки домінують.

Церква: Секуляризація суспільства. Релігія може бути особистим вибором, а не загальносуспільним нормативом.

Територіальне володіння: Простір стає менш важливим порівняно з мережами, інформацією та глобальними зв'язками.

Пост –Постмодерн:

Держава: Поновлений інтерес до націоналізму та суверенітету. Відродження ролі держави в умовах глобальних викликів.

Національний капітал: Пошук балансу між національними інтересами та глобалізацією.

Церква: Релігійний ревайвал і пошук духовності у відповідь на кризи сучасності.

Територіальне володіння: Хоча глобальні мережі залишаються важливими, відновлюється розуміння значущості фізичного простору, особливо в контексті геополітичних конфліктів.

В умовах кожної епохи геополітичні реалії та стратегії держав змінюються, відображаючи ширші соціокультурні, економічні та політичні тенденції.

При розгляді авторських версій хронології геополітичних процесів, слід використати порівняльний метод та метод співвіднесення з хронологією, яку використовують в історії міжнародних відносин. П. Тейлор розрізняє чотири основних періоди: *перший неконкурентний* (приблизно співпадає за пре – Вестфальським регіональним процесом міжнародних відносин), *перший конкурентний* (Вестфальська система міжнародних відносин), *другий неконкурентний* (Віденська система міжнародних відносин), *другий конкурентний* (Версальська система міжнародних відносин). Це поділ на періоди приєднання територій через непрямі методи у перший період і через прямі війни та анексії в другий. Дж. Модельські розглядає світову систему як послідовність ведучих держав, кожна з яких домінуюча протягом певного періоду. Його теорія зосереджена на морських імперіях і їхній зміні на суходільні імперії. Теорія світ –системи І. Валерстайна розглядає економічні цикли та геополітичні зміни через динаміку між центром, периферією та напівпериферією в світовій економіці. Валерстайн розрізняє: Нідерландський цикл гегемонії, Британський цикл гегемонії, Американський цикл гегемонії.

П.Тейлор	Вітчизняна школа	І.Валерстайн
1. Перша неконкурентна ера колонізації (з часів утворення державності до 1600 р.)	«до–Вестфальська» (регіональна геополітика; регіональні імперії)	
2. Перша конкурентна ера колонізації (1600–1790)	1. Вестфальська епоха (1648–1814)	1.Нідерландський цикл гегемонії

		(1602–1618–1672)
3. Друга неконкурентна ера колонізації (1790–1870)	2. Віденська епоха (1814–1919)	2. Британський цикл гегемонії (1672–1896–1914)
4. Друга неконкурентна ера колонізації (1870–1960–1990-ті)	3. Версальська (1919–1945)	3. Американський цикл гегемонії (1914–до сьогодні)
	4. Потсдамська (1945–1990)	
	5. Біловезька (1991–сучасність)	

Історія людства як послідовна зміна геополітичних домінант відображає те, як окремі цивілізації або держави стають домінуючими в певні історичні періоди.

Аналіз до-Вестфальської (першої неконкурентної ери колонізації) слід почати з часів розвитку поселенського колоніалізму, формування перших практик «контролю над простором» (континентальної, точкової, кільцевої – середземноморської), з часів формування великих імперій (фінікійської, римської, перської, тощо). Доречно розглянути історію конкуренції телурократичних та таласократичних утворень, як Фінікії та Риму, Спарти та Афін (Делоської та Пелопоннеської симмахій), грецьких полісів та Перської імперії, імперії Франків та Омейядського халіфату та ін. Важливо пригадати особливості формування першого Рейху, відносини Візантії та Латинської імперії в часи четвертого Хрестового походу; відносини Монгольської імперії та князівств Київської Русі; цивілізаційне протистояння часів Іспанської Реконкісти; конфлікт між домами Плантагенетів (англійська корона) та Валуа (французька корона) під час Столітньої війни (1337–1453 рр.), що обумовив формування національної ідентичності як у Франції (Жанна д'Арк), так і в Англії; наслідки Великих географічних відкриттів, в т.ч. Тордесільяської (1494 р.) та Сарагоської (1529 р.) угод; значення Таблиці старшинства кардиналів і єпископів Папи Юлія II (Булла зі старшинства, 1504 р.) для встановлення ієрархічної структури в Римській Церкві та її вплив на ієрархію правителів Габсбурзької імперії. Важливим буде визначення причин розвитку Реформації, зміни економічного укладу, які вплинули на розвиток ідей національної сепарації та національного протекціонізму, на кризу єдності континентального союзу, що обумовило події великої тридцятирічної війни блоку Габсбургів проти блоку Анти-габсбурзької коаліції в період 1618–1648 рр.

Рекомендована література: [1-9; 12; 13; 16; 17; 27; 34; 36; 37; 40; 46; 47; 50; 52; 59; 61; 63; 72; 73-79; 81; 83].

ТЕМА 3. ХРОНОЛОГІЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ. ОСОБЛИВОСТІ ВЕСТФАЛЬСЬКОЇ, ВІДЕНСЬКОЇ,

ВЕРСАЛЬСЬКОЇ, ПОТСДАМСЬКОЇ ТА БІЛОВЕЗЬКОЇ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЕПОХ

Практичне заняття

1. Геополітичні суб'єкти у боротьбі за гегемонію. Чинники зміни геополітичних епох та становлення глобальної геополітики.
2. Вестфальська епоха: гравці, геостратегії, тактики переділу, геопросторові зміни.
3. Віденська епоха: гравці, геостратегії та тактики переділу, геопросторові зміни.
4. Версальська епоха: гравці, геостратегії, тактики переділу, геопросторові зміни.
5. Потсдамська епоха: гравці, геостратегії, тактики переділу, геопросторові зміни.
6. Біловезька епоха: гравці, геостратегії та тактики переділу, геопросторові зміни.
7. Зміни характеру імперської присутності: від «територіального володіння» до «просторового розвитку». Зміни типів геополітичної та гео економічної залежності. Форми «центр–периферійних» відносин та їх обґрунтування. Реваншизм в геополітичних процесах.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття;
- проаналізуйте чинники становлення глобальної геополітики
- проаналізуйте чинники, які впливають на геостратегічний потенціал держави;
- визначте особливості Вестфальської епохи як «першої конкурентної епохи» за П. Тейлором. Вкажіть основні «театри дій» геополітичних гравців та форми їх конкуренції в цю епоху глобального переділу;
- поясніть зв'язок між: становленням «протестантської етики та духу капіталізму» в часи Реформації та розвитком «національного протекціонізму», становленням «модерних націй»;
- поясніть зв'язок між зміною економічного укладу та геополітичним порядком;
- визначте особливості становлення, розвитку глобальних колоніальних імперій як центр –периферійних систем, як світ –систем;

Теми доповідей, рефератів, презентацій, дискусій

- Особливості (на вибір здобувача) ... епохи як «першої конкурентної епохи» (за П. Тейлором): основні «театри дій» геополітичних гравців та форми їх конкуренції в цю епоху глобального переділу.
- Основні міжнародні угоди та геополітичні домовленості в часи Версальсько –Вашингтонської епохи.
- Entente Cordiale, 1904 –2023: англо –французькі угоди та їх сучасне значення.
- Фантомні болі імперій, глобальний «просторовий розвиток» та новий територіально –політичний перерозподіл.
- «Холодна війна 2:0» чи фази розгортання Третьої світової війни.
- Війни за глобальну логістику на початку ХХІ століття.

Методичні рекомендації

Геополітичними суб'єкти у боротьбі за гегемонію є: 1) *Супердержави*: Це традиційно великі держави з потужними економічними, військовими та культурними можливостями (п'ятірка постійних членів Ради Безпеки: США, КНР, Велика Британія, Франція, РФ.). Їхні інтереси часто простягаються за межі їхніх кордонів; 2) *Регіональні лідери*: держави, які домінують у своїх регіонах, але не обов'язково мають світовий вплив, наприклад, Бразилія в Латинській Америці, Німеччина в Європі; 3) *Транснаціональні корпорації*: Вони можуть впливати на геополітичні процеси через свою економічну потугу, здатність впливати на місцеві економіки та політичні структури (BlackRock, The Vanguard Group, ін.); 4) *Міжнародні організації*: ООН, НАТО, ЄС та інші подібні організації можуть впливати на геополітичний баланс, намагаючись вирішити конфлікти або формувати міжнародну агенду; 5) *Неурядові організації*: Через свої дії та адвокацію на міжнародному рівні вони можуть впливати на дипломатичні зусилля та свідомість громадськості.

Чинниками зміни геополітичних епох та становлення глобальної геополітики є: 1) *Технологічні зміни*: Відкриття нових технологій може змінювати баланс сил, наприклад, ядерна енергетика, інтернет; 2) *Економічні кризи*: Вони можуть змінювати геополітичний ландшафт, змушуючи держави шукати нові союзи або переоцінювати свої стратегії; 3) *Політичні революції*: Зміна режимів може призвести до переорієнтації держави на міжнародній арені. 4) *Природні катастрофи або пандемії*: Вони можуть змінювати геополітичні пріоритети, зокрема через потребу в допомозі або співпраці; 5) *Культурні та соціальні зміни*: Розповсюдження ідей, таких як демократія або глобалізація, може змінювати, як держави сприймають себе та інших на світовій арені. Всі ці чинники взаємодіють у комплексному та динамічному процесі, що формує глобальну геополітичну картину.

Вестфальська геополітична епоха (1648 –1815 рр.). Епоха розпочалася після Вестфальського миру, що завершив Тридцятилітню війну в Європі, і тривала до Віденського конгресу у 1815 році, який завершив наполеонівські війни. Основні гравці: Великі європейські держави: Франція, Англія, Іспанія, Австрія, Пруссія, Росія, Османська імперія. Геостратегії та тактики переділу: 1) *Державний суверенітет*: Вестфальська система визначила концепцію суверенітету. Держави визнавали право одна одної на незалежний внутрішній та зовнішній контроль; 2) *Баланс сил*: Європейські держави прагнули зберегти баланс сил, щоб запобігти домінуванню однієї держави над іншими; 3) *Дипломатія*: Використання дипломатії як засобу вирішення конфліктів стало нормою; 4) *Геопросторові зміни*: Визначення та визнання кордонів держав. Зміни у колоніальному розподілі світу, особливо у Новому світі, де Європейські держави змагалися за колоніальне володарювання; 5) *Типи контролю над простором*: *Територіальний контроль*: Влада над конкретними землями або регіонами, які були визнані міжнародною спільнотою. *Морський контроль*: Держави, зокрема Англія, використовували свої флоти для контролю над ключовими морськими маршрутами. *Колоніальний контроль*: Європейські держави встановлювали колонії за кордонами Європи, зокрема в Африці, Азії

та Америці. Вестфальська епоха була ключовим моментом в історії геополітики, коли сталися фундаментальні зміни у сприйнятті державного суверенітету та міжнародних відносин. Рекомендації щодо дослідження цієї епохи: вивчення первинних джерел, таких як міжнародні договори та кореспонденція державних діячів цього періоду; дослідження економічних і соціальних умов Європи в цей період, щоб краще зрозуміти контекст геополітичних рішень; звернення уваги на взаємодію між європейськими державами та їхніми колоніями; аналіз релігійних та культурних конфліктів, особливо між католиками та протестантами, щоб зрозуміти, як вони впливали на геополітичну картину.

Віденська геополітична епоха (1815–1914 рр.). Епоха розпочалася після Віденського конгресу, що завершив наполеонівські війни, і тривала до початку Першої світової війни. *Основні гравці:* Великі європейські держави: Велика Британія, Франція, Росія, Пруссія (і пізніше Німецька імперія), Австро – Угорщина, Османська імперія, Італія. *Геостратегії та тактики переділу:* 1) *Система балансу сил:* Основна ідея цієї системи була утриманні стабільності в Європі через рівновагу між великими державами, щоб запобігти будь –якому домінуванню; 2) *Колоніальний розподіл:* Європейські держави активно здійснювали експансію в Африці, Азії та Океанії, змагаючись за території та ресурси; 3) *Дипломатія:* Створення альянсів та дипломатичних угод для забезпечення власних інтересів; 4) *Геопросторові зміни:* Закріплення та розширення колоніальних володінь європейськими державами, особливо в Африці (поділ Африки). Зміни кордонів у Європі, особливо на Балканах та в Східній Європі; 5) *Типи контролю над простором:* *Територіальний контроль:* Влада над конкретними територіями та їх ресурсами. *Морський контроль:* Велика Британія використовувала свої військово –морські сили для контролю над ключовими морськими маршрутами. *Колоніальний контроль:* Європейські держави управляли своїми колоніями через пряме володарювання або через протекторати. Рекомендації щодо дослідження цієї епохи: вивчення міжнародних договорів та кореспонденції державних діячів цього періоду для кращого розуміння дипломатичних процесів; дослідження соціальних, економічних та культурних змін у європейських державах, що впливали на їхні геополітичні стратегії; аналіз націоналістичних рухів та революцій у Європі та їх вплив на геополітичний ландшафт; вивчення колоніальних політик європейських держав. Віденська епоха була періодом відносної стабільності в Європі, але також і періодом інтенсивної колоніальної експансії та змагання за глобальне домінування між європейськими державами.

Версальська геополітична епоха (1919 –1939 рр.). Епоха розпочалася після закінчення Першої світової війни і підписання Версальського мирного договору, і тривала до початку Другої світової війни. *Основні гравці:* Антанта: Велика Британія, Франція, США, Італія, Німецька Веймарська Республіка, пізніше Третій Рейх, СРСР, Японія, Італія та інші менші держави. *Геостратегії та тактики переділу:* 1) Система Ліги Націй: Спроба створення системи колективної безпеки, щоб запобігти майбутнім війнам; 2) *Версальський порядок:* Спроба нав'язати світовий порядок на основі рішень Антанти, що

включали санкції та відшкодування від Німеччини; 3) *Ревізіонізм*: Німеччина та інші держави шукали можливості перегляду мирних угод; 4) *Геопросторові зміни*: Розпад чотирьох імперій: Російської, Османської, Німецької та Австро – Угорської, і створення нових держав на їхніх руїнах; 5) *Зміни кордонів у Центральній Європі та Балканах*. Мандатні території під контролем Ліги Націй в Близькому Сході та Африці. *Типи контролю над простором*: 1) *Територіальний контроль*: Чітко визначені національні кордони і суверенітет держав над своєю територією. 2) *Економічний контроль*: Використання економічних санкцій, відшкодувань та репарацій як засобів впливу на інші держави. 3) *Військовий контроль*: Збройні сили та військові бази як засоби впливу та запобігання конфліктам.

Рекомендації щодо дослідження цієї епохи: вивчення Версальського мирного договору та інших мирних угод цього періоду; дослідження причин та наслідків великої економічної депресії 1930 –х років; аналіз розвитку нацистської Німеччини та інших фашистських режимів; вивчення політики Антанти в Центральній Європі та на Близькому Сході; оцінка взаємовідносин між СРСР та Заходом у контексті комунізму та антикомунізму. Версальська епоха була періодом розлому між старим і новим світовим порядком, коли спроби встановлення нового міжнародного порядку зіткнулися з різними внутрішніми та зовнішніми викликами.

Потсдамська геополітична епоха (1945–1989/91 рр.). Епоха розпочалася після закінчення Другої світової війни та підписання Потсдамської угоди і тривала до завершення холодної війни і розпаду Радянського Союзу. *Основні гравці*: *Західний блок*: США, Велика Британія, Франція та інші країни НАТО. *Східний блок*: СРСР та країни соціалістичного табору (Варшавський пакт). *Геостратегії та тактики переділу*: 1) *Поділ Німеччини*: Розділення Німеччини на чотири зони окупації; 2) *Створення двох блоків*: Західний та Східний блоки стали головними геополітичними гравцями у холодній війні; 3) *Стратегія взаємного стримування*: Наявність ядерної зброї в обох блоках; 4) *Гонка озброєнь*: Постійне прагнення до вищого військового потенціалу; 5) *Пропагандистська війна*: Використання медіа для формування свого іміджу та дискредитації суперника. *Геопросторові зміни*: 1) *Поділ Європи*: Створення Залізної завіси між Заходом та Сходом; 2) *Деколонізація*: Незалежність колоніальних територій та їх підтримка однією зі сторін холодної війни; 3) *Поява нових держав*: Особливо в Африці та Азії; 4) *Створення військових альянсів*: НАТО та Варшавський пакт. *Типи контролю над простором*: 1) *Територіальний контроль*: Окупація та/або сателітні держави в Центральній та Східній Європі; 2) *Військовий контроль*: Розміщення військових баз і ракетних комплексів; 3) *Політичний контроль*: Втручання в внутрішні справи союзницьких та нейтральних держав; 4) *Економічний контроль*: Створення економічних альянсів як МАР та Рада економічної взаємодопомоги. *Рекомендації щодо дослідження цієї епохи*: вивчення потсдамської угоди та її наслідків; дослідження холодної війни як головної характеристики цієї епохи; аналіз геополітичних доктрин обох блоків; вивчення причин та наслідків гонки озброєнь; дослідження процесу деколонізації та його геополітичних наслідків

Біловезька геополітична епоха (з кінця 1991 р. до початку 2000 –х). Ця епоха розпочалася з підписання Біловезької угоди, яка формально підтверджувала розпад Радянського Союзу. *Основні гравці*: США; країни ЄС; пострадянські держави. *Міжнародні організації*: ООН, НАТО, Європейський Союз тощо. *Геостратегії та тактики переділу*: 1) розширення НАТО на Схід; вступ нових країн, особливо колишніх соціалістичних держав та республік СРСР. 2) *економічні реформи в пострадянських країнах*; приватизація, лібералізація економіки та інші реформи; 3) *боротьба за зони впливу*, особливо в Центральній Азії, на Кавказі та в Східній Європі. *Геопросторові зміни*: 1) *виникнення нових держав*: після розпаду СРСР було створено 15 незалежних держав; 2) *зміна кордонів та відносин*: нові кордони та багатосторонні відносини між пострадянськими країнами; 3) *розширення євроатлантичних структур*: вступ колишніх соціалістичних країн і республік СРСР до НАТО та ЄС. *Типи контролю над простором*: 1) *економічний контроль*: залежність від російських енергетичних ресурсів, особливо газу; 2) *військовий контроль*: російська військова присутність в деяких пострадянських країнах; 3) *політичний контроль*: вплив на внутрішньополітичні процеси через економічну, енергетичну або іншу залежність. *Рекомендації щодо дослідження цієї епохи*: вивчення Біловезької угоди як ключового документа, що підтверджує розпад СРСР; дослідження процесів трансформації економіки та політики пострадянських держав; аналіз відносин між пострадянськими державами, а також їх відносин з Заходом; вивчення ролі міжнародних організацій в формуванні нового геополітичного порядку. Біловезька геополітична епоха символізувала кінець холодної війни та початок нової ери в міжнародних відносинах, де Росія та інші пострадянські держави шукали своє місце в світі.

Сучасна геополітична ситуація (з початку 2000 –х рр. до сьогодні). *Основні гравці*: 1) супердержави (США, КНР); 2) регіональні суб'єкти: Німеччина, Франція, Велика Британія, РФ, Туреччина, Іран, Індія, Бразилія, Японія; 3) міжнародні блоки: ЄС, АСЕАН, АУКУС, ШОС, НАТО тощо; 4) міжнародні організації: ООН, СОТ, Міжнародний валютний фонд та інші. *Геостратегії та тактики переділу*: 1) переорієнтація США на Тихоокеанський регіон: протистояння зростанню впливу Китаю; стратегічна ініціатива КНР «Один пояс, один шлях» для розширення економічного та політичного впливу; 2) військова активність РФ на сході України та в Сирії; 3) торгові та валютні війни між США та КНР; 3) боротьба за ринки збуту і присутність ЄС в позаєвропейському просторі; 4) підготовка війни за Арктику та енергетичні диверсії (з 2018 р. КНР Китай називає себе «приарктичною державою» і є членом –спостерігачем в «Арктичній Раді», будує новий «Полярний Шовковий шлях». Після 2014 р. в Арктичному регіоні почалася нова «гонка озброєнь» (з 2017 р. в РФ діє «Арктична стратегія; побудовано 475 військових об'єктів, розконсервовано 50 військових баз часів «Холодної війни» на арктичній території, включно з 13 авіабазами і 10 радіолокаційними станціями; Морська доктрина окреслює питання військової безпеки та розвитку Північного флоту в Арктиці. Військові стратегії розвивають і інші сім членів «Арктичної Ради»

(Канада, Данія, Норвегія, Фінляндія, Ісландія, Швеція США), які посилили мілітарну присутність в Арктиці та представили плани розширення сил). *Геопросторові зміни*: зміни в глобальному балансі сил. Трансатлантичні розбіжності між США та ЄС з питань торгівлі, безпеки та інших аспектів. *Типи контролю над простором*: 1) економічний контроль: торгові угоди, санкції, інвестиційні проекти; 2) військовий контроль: воєнні бази, альянси, воєнні операції; 3) інформаційний контроль: пропаганда, кібератаки, вплив на глобальні медіа. Рекомендації щодо дослідження цієї епохи: вивчення глобальних геополітичних стратегій великих держав; дослідження впливу технологій на геополітику: кібербезпека, Інтернет речей, штучний інтелект; аналіз взаємодії між глобальними та регіональними державами; вивчення геополітичного впливу кліматичних змін та екологічних викликів. Сучасна геополітична епоха характеризується динамічними змінами, де традиційні держави та нові гравці конкурують за глобальний вплив на різних рівнях – від економічного до інформаційного.

Рекомендована література: [1-9; 12; 13; 16; 17; 27; 34; 36; 37; 40; 46; 47; 50; 52; 59; 61; 63; 72; 73-79; 81; 83].

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2

ГЕОПОЛІТИЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СУЧАСНІ ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

ТЕМА 4. ГЕОПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНИ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ, ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

Практичне заняття

1. Історичні етапи територіально – політичного розвитку німецьких рейхів. Історичні наслідки реваншизму.
2. Формування геополітики як наукового напрямку та дисципліни у Німеччині. Суть концепцій Ф. Наумана, Ф. Ліста, Ф. Ратцеля, К. Гаусгофера, К. Шмітта, А. Грабовського. Геополітика на службі фашистського режиму.
3. Геополітика та післявоєнна історія Німеччини.
4. Об'єднання та відновлення Німеччини як європейського континентального гравця. Багатофакторний аналіз геополітичного потенціалу Німеччини.
5. Сучасний стан гео економічного та геополітичного розвитку. Реваншизм та нові геополітичні виклики, коаліції, загрози.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття;
- Германський питання (German Question) в історії: Kleindeutschland і Großdeutschland (Мала та Велика Німеччина), Großdeutsche Lösung (Великонімецьке рішення) та Kleindeutsche Lösung («малонімецьке рішення»);
- проаналізуйте чинники геополітичного розвитку Німеччини після 1990 року;

- проаналізуйте геоекономічне та геополітичне становище Німеччини в ЄС та в світі як геополітичного актора;
- проаналізуйте завдання Національної стратегії Німеччини.

Теми доповідей, рефератів, презентацій, дискусій

- Сім законів експанії Ф. Ратцеля.
- Доробок К. Гаусгофера в лімологію та становлення ранньої геополітики.
- Середина Європа (Mitteleuropa) та «Проміжна» Європа (Zwischeneuropa): в праці Наумана и Хаусгофера.
- Бессарабія – доля «Міжріччя в Проміжній Європі» в праці Гаусгофера «Кордони в їх географічному та політичному значенні» (розділ праці «Кордон по водотоку»).
- Панідеї та пенрегіони в геополітиці за Гаусгофером.
- Геополітична «мова» консерватора К. Шмітта. Номос Землі у праві народів *jus publicum Europaeum*.
- Панєвропейський Союз: історія та цілі створення.
- Нова Східна політика Віллі Брандта (Neue Ostpolitik, 1969).
- Концепція «Боннської» республіки (Bonn Republic) 1949–1990 р.
- Концепція «Мерказі» щодо зміцнення єврозони через створення Європейського стабільного механізму фінансової підтримки (ЕСМФП).
- Зовнішня політика Німеччини у розумінні Анналени Бербок.
- Інвестиційна угода між КНР та ЄС (2020 р.) та геополітичні рішення щодо неї.

Методичні рекомендації

Німецька геополітика відображає поєднання національних традицій, історичного досвіду та сучасних міжнародних викликів.

Вивчення теоретичного обґрунтування ранньої німецької геополітики має спиратися на знання історії розвитку німецької державності, історії формування утворень, що мали визнаний імперський статус.

Священна Римська імперія Німецької нації (962–1806 рр.). Правлячі династії: Оттони, Гогенштауфени, Люксембурги, Габсбурги та ін. *Підконтрольні території:* Змінювалися протягом часу, але в основному охоплювали території сучасної Німеччини, Австрії, Швейцарії, Люксембургу, Чехії, Нідерландів, Бельгії, частини Франції, Італії та Польщі. *Особливості контролю над простором:* децентралізована феодална структура; кожен феодал мав значну автономію в межах своїх володінь. *Основні геополітичні конкуренти:* Франція, Данія, Польща, Угорщина, Папський престол.

Німецька імперія (1871–1918 рр.). Правлячі династії: Гогенцоллерни. *Підконтрольні території:* Території сучасної Німеччини, а також додаткові землі на сході (ділянки сучасної Польщі). *Особливості контролю над простором:* централізована імперська структура під керівництвом пруської монархії. Основні геополітичні конкуренти: Велика Британія, Франція, Росія.

Третій Рейх (1933–1945 рр.). Правлячі династії: націонал–соціалісти під керівництвом Гітлера. *Підконтрольні території:* Території сучасної

Німеччини, Австрія, Чехословаччина, Польща, Франція, Норвегія, Данія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Литва, Латвія, Естонія та багато інших територій під час Другої світової війни. *Особливості контролю над простором*: тоталітарний режим; агресивна зовнішня політика. Основні геополітичні конкуренти: СРСР, Велика Британія, США, Франція.

Історичні наслідки реваншизму. Реваншизм (від фр. *revanche* – «помста») в контексті німецької історії відноситься до бажання Німеччини відновити свої територіальні та політичні переваги після поразки у Першій світовій війні. Реваншистські настрої сприяли зростанню популярності нацистської партії в Німеччині. став основою для агресивної зовнішньої політики Гітлера у 1930 –х роках і був однією з причин початку Другої світової війни. Після війни Німеччина була розділена на дві окремі держави – ФРН і НДР, що було наслідком її агресивних дій та поразки у війні. Німеччина втратила всі свої колонії як результат обох світових війн, а також свій статус геополітичного суб'єкта, відновлення якого стало можливим лише в межах наднаціонального територіально –політичного утворення ЄС після об'єднання в 1990 р.

Геополітика як наукова дисципліна почала формуватися в кінці XIX – початку XX століття. У Німеччині ця наука здобула особливу популярність, оскільки країна переживала національний та територіальний розквіт. Суть концепцій видатних німецьких геополітиків та геоекономістів: *Фрідріх Науман (Friedrich Naumann)* стверджував, що майбутнє Німеччини залежить від її економічного об'єднання з Центральною Європою. Він пропонував створення «Серединної Європи» (*Mitteleuropa*) як економічного блоку, що об'єднає Німеччину, Австро –Угорщину та інші східноєвропейські країни. *Фрідріх Ліст (Friedrich List)* вважав, що національна економіка є ключем до сили держави. Він пропагував протекціоністську митну політику, підтримку промисловості та розвиток транспортної інфраструктури. *Фрідріх Ратцель (Friedrich Ratzel)*, як «батько» геополітики, розвивав ідею про те, що держави схожі на живі організми, які конкурують за простір для свого виживання. Його концепція «*Lebensraum*» (простір для життя) пізніше була використана нацистами для виправдання територіальної експансії. *Карл Гаусгофер (Karl Haushofer)* розвивав ідеї Ратцеля, зокрема концепції «*Pan –Regions*», як «Пан –ідей», таких як «Пан –Європа» (або «Євро –Африка»), «Пан –Америка», «Пан –Азія», та виокремлена ним в 1939 р. з тактичних міркувань «Пан –Росія». Він бачив світ як арену конкуренції між великими геополітичними блоками. Гаусгофер також мав значний вплив на нацистську ідеологію, зокрема на ідеї розвитку «*GrossLebensraum*» від Дубліна до Владивостока завдяки використанню тактик «Ельба –Єфрат», «Ельба –Янцзи», рух на Схід (*Drang nach Osten*), що передбачали створення «континентальної вісі». Гаусгофер зробив значний внесок у розвиток науки про кордони – лімології, розробив детальну класифікацію кордонів Європи. *Карл Шмітт (Carl Schmitt)* аналізував відносини між політикою, суверенітетом та війною; стверджував, що суверенітет визначається здатністю держави приймати рішення про війну та мир; розробив концепцію бінарного світового устрою, яке обумовлює стан рівноваги та циклічної зміни гегемона. Шмітт розробив концепцію номоса (від

грецького «nomos» – закон або правило) для опису основоположних правил і принципів, які визначають порядок світового простору. Номос суши: заснований на концепції територіального суверенітету і передбачає, що сухопутна територія може бути поділена і підкорена конкретній державі. Суша є основним об'єктом для анексії, колонізації і підкорення. Шмітт асоціював номос суши із Європейською системою держав, яка виникла після Міжнародного мирного договору Вестфальського миру 1648 року. Номос моря, навпаки, орієнтований на свободу морів. Згідно з цим принципом, море є відкритим і не може бути підкорене або ділене так само, як суша. В міжнародному праві ця концепція відображена в принципі «свободи морів». Шмітт вбачав перехід до номосу моря після великих географічних відкриттів XV століття. Як результат, Європейські держави стали розширювати свій вплив через морські імперії, використовуючи море як засіб для світового домінування. Ці дві концепції не лише відображають різні способи сприйняття та використання простору, але також символізують геополітичні переходи у світовій історії. Шмітт вважав, що сучасний світ переходить від домінування номоса суши до домінування номосу моря, що призводить до радикальних змін у міжнародному порядку. Нацистський режим активно використовував геополітичні концепції, особливо ідеї Ратцеля та Гаусгофера, для виправдання своєї агресивної зовнішньої політики та експансії. Концепція «Lebensraum» була центральною в нацистській ідеології і обґрунтовувала завоювання нових територій для «арійської раси». До I Світової війни геополітичні концепції, як і в інших країнах, розроблялися під впливом національних та колоніальних інтересів. Представники, такі як Фрідріх Ратцель, розглядали державу як «живий організм» у пошуках «простору для життя» (Lebensraum). Геополітика стала ключовою в нацистській ідеології. Гаусгофер, наприклад, пропагував геополітичний підхід, який сприяв німецькій експансії.

Після II світової війни поділ Німеччини та «Холодна війна» вимагали нового геополітичного мислення. Федеративна Республіка Німеччина (Західна Німеччина) орієнтувалася на Захід, тоді як Німецька Демократична Республіка (Східна Німеччина) була частиною східного блоку.

Після об'єднання в 1990 році Німеччина стала ключовим гравцем в Європейському Союзі та НАТО. Геополітична позиція Німеччини визначена її роллю дипломатичного моста між Сходом і Заходом та економічного лідера Європи. Німеччина активно підтримує міжнародні норми, мультилатералізм та розвиток Європейської інтеграції. Німецька геополітична думка базується на комбінації реалістичних та інтеграційних підходів. Це означає, що вона визнає важливість національних інтересів і реалій міжнародної політики, але також підтримує ідею Європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Ідеї Фрідріха Ліста про національну економіку і захист інтересів країни продовжують відігравати роль в сучасному геополітичному мисленні Німеччини, особливо в контексті глобалізації та економічної конкуренції.

Сучасний геополітичний потенціал Німеччини. Німеччина знаходиться в центрі Європи, має вихід до Північного і Балтійського морів, граничить з дев'ятьма країнами. Це дозволяє їй відігравати ключову роль у європейській

транспортній і енергетичній інфраструктурі. Держава має значний вплив у міжнародних організаціях: в ООН, G7 та G20. Як член ЄС та НАТО, відіграє значну роль у формуванні європейської та трансатлантичної політики, вважається «невидимою супердержавою» в Європі. *Економічний потенціал*: Німеччина має одну з найбільших економік світу, її ВВП на 2023 рік оцінюється близько 4 трлн доларів США. Має сильну промислову базу, зокрема в автомобільній, хімічній та машинобудівній галузях. *Військово-політичний потенціал*: витрати на оборону становлять менше 2% її ВВП, що є предметом дебатів в рамках НАТО. *Військово-технологічний потенціал*: є лідером у виробництві бронетехніки та підводних човнів; не має розгалуженої мережі військово-морських баз. Найважливішими військово-морськими базами є: Вільгельмсхафен та Кіль. *ФРН є домом численних великих транснаціональних корпорацій*: Volkswagen Group ; Daimler AG – материнської компанії Mercedes – Benz; Siemens AG; Bayer AG; BASF; Deutsche Bank; Adidas AG, BMW Group, Robert Bosch GmbH та багато інших.

За останні роки німецька геополітика пройшла кілька важливих етапів: 1) План Меркель–Саркозі був спрямований на відновлення стабільності єврозони під час кризи боргів у 2010–2012 рр. Ангела Меркель (Німеччина) та Ніколя Саркозі (Франція) виступили із спільною ініціативою, яка передбачала більше фіскальної дисципліни і тіснішої інтеграції країн єврозони; 2) Глобальні ініціативи: захист вільної торгівлі в контексті зростання протекціонізму. Це відображено в підписанні ряду міжнародних торговельних угод, таких як СЕТА між ЄС та Канадою, а також просуванні ініціатив, подібних «Com pact with Africa» 2017 р. («Співпраця з Африкою») спрямовані на залучення інвестицій в африканських країнах; 3) Стабілізація східного сусідства ЄС: Німеччина відіграла ключову роль у реагуванні на кризу в Україні, підтримувала реформи в Україні та інших східноєвропейських країнах (А. Меркель, Ф.–В. Штайнмаєр); 3) Зелена дипломатія: ФРН взяла на себе роль лідера в ЄС у питаннях кліматичних змін; 4) Поглиблення оборонної інтеграції в межах ЄС: ФРН визнала необхідність посилення оборонних можливостей ЄС, працюючи на поглиблення військової співпраці (Х.Маас, А.Крамп–Карренбауер); 5) Багатосторонність: ФРН акцентувала на дотриманні принципу багатостороннього підходу в міжнародних відносинах.

Останні тенденції в академічному розвитку геополітичних досліджень аналізують: Ганс Кунднані, Вольфганг Ішінгер, Тобіас Бунде, Данієлла Шварц. Основні центри досліджень : Німецьке товариство зовнішньої політики (DGAP), Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP) (SWP) та інші.

Рекомендована література: [1-9; 14; 15; 16; 17; 27; 28; 52; 57; 67; 83].

ТЕМА 5. ПАНАЗІАЗІМ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ, ІСТОРИЧНІ ТА СУЧАСНІ ВЕРСІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Практичне заняття

1. Японія в системі геополітичних відносин.

1.1. Епоха «сакоку» та її крах в середині XIX століття. Реформи та розвиток японського імперіалізму.

1.2. Особливості Кіотської геополітичної школи традиціоналістів. Японський націонал-соціалізм. Експансіоністські ідеї. Концепції єдиної Азії.

1.3. Японське євразійство. Японській атлантизм. «Рах Јароніса».

1.4. Доктрина «Арка свободи та співпроцвітання».

2. Китай в системі геополітичних відносин: історія розвитку.

2.1. Еволюція геополітичної стратегії КНР.

2.2. Китайський паназіазізм. Геоэкономика та геополітика КНР в регіонах світу.

2.3. Чинники геополітичного зростання КНР.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття;
- проаналізуйте особливості формування Японії як геополітичного гравця.
- опрацюйте питання «Сучасний геостратегічний потенціал Японії».
- проаналізуйте особливості формування Китаю як регіонального геополітичного гравця.
- опрацюйте питання «Сучасний геостратегічний потенціал КНР».

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Китай: геополітична гра.
- Геополітична конкуренція в Східній та Центральній Азії.
- Політика реформ та відкритості КНР.
- Один пояс, один шлях – глобальна ініціатива КНР.
- Арка свободи та процвітання – регіональна ініціатива Японії.
- Валютні війни в умовах геоэкономичної конкуренції.

Методичні рекомендації

Паназіазізм – це геополітична концепція, яка стверджує, що країна, яка контролює територію Азії, Індійського та Тихого океану, має потенційно великі шанси контролювати весь світ через геостратегічне положення цього регіону.

Дослідження паназіазізму слід розпочати з аналізу формування азійського типу виробництва та азійської традиції державного управління. Далі рекомендовано акцентувати увагу на історії стародавніх цивілізацій, які існували в Азії та огляду процесів етногенезу, що впливали на військово-політичну та соціально-економічну консолідацію. Серед них: 1) *Імперія Маур'їв* (322–187 до н. е.); 2) *Ханська імперія* (206 до н. е. – 220 н. е.); 3) *Перська імперія Ахеменідів* (550–330 до н. е.); 4) *Імперія Гуптів* (320–550 н. е.); 5) *Монгольська імперія* (1206–1368); 6) *Сельджукська імперія* (1037–1194). Ці імперії залишили значний слід в історії цивілізацій.

Наступним етапом вивчення теми має стати аналіз історії розвитку державності Японії, яка пережила процес інтеграції племен навколо центрального племені Ямато і сформувала особливий шлях національного розвитку завдяки синтоїзму. Слід простежити процес формування сьогунату,

його взаємин із імператорським домом, а також еволюцію правлячих кланів сьогунату в період з V ст. н.е. до XIX ст. (1867 р.). З XII ст. існування титулу «Сейї –тайсьогун» його носіями були кілька кланів: Камакурський сьогунат – Камакура бакуфу (1192–1333); Клан Мінамото: 1192–1210 роки (3 сьогуні); Клан Фудзівара: 1226–1252 роки (2 сьогуні); Імператорські принци (синно): 1252–1333 роки (4 сьогуні); Кіотський сьогунат – Муроматі бакуфу (1338 – 1573); Клан Асікага: 1338–1573 роки (16 сьогунів); Едоський сьогунат – Едо бакуфу (1603 –1867); Клан Токугава: 1603 –1867 роки (15 сьогунів).

Важливим є вивчення історії зовнішньополітичних відносин японців та європейців в часи великих географічних відкриттів, які привели до встановлення режиму «Сакоку» (термін описує політику відчуження та ізоляції Японії від зовнішнього світу, яка тривала приблизно від початку XVII ст. до середини XIX ст. під владою династії Токугава в сьогунаті. Слід розглянути і особливості політики «сакоку»: обмеження зовнішньої торгівлі лише до декількох портів і з обраними країнами (зокрема, Китаєм, Нідерландами та Кореєю); заборона японцям залишати країну та повертатися назад, якщо вони все –таки виїхали; заборона християнства, яке вважалося загрозою для феодального порядку та японської культури. В середині XIX ст. політика ізоляції стала нестійкою через зростаючий тиск з боку західних держав, які шукали нові ринки та бази в Азії. Ключовим моментом стало прибуття американського комодора Метью Перрі в 1853 р., який примусив Японію відкрити свої порти для американської торгівлі, підписавши Трактати з Канагава в 1854 році. В 1958 р. американська влада підписала ще один договір з Японією: «Договір про дружбу та торгівлю» який дозволив у Японії створення іноземних концесій, забезпечив екстериторіальність для та зниження імпорتنих мит у Японії. Аналогічні договори були укладені пізніше з росіянами (Симодський трактат – 1855 р.), французами та англійцями. Після краху політики «сакоку», Японія пройшла серію глибоких реформ, які сприяли її модернізації та трансформації в імперіалістичну державу. Реставрація Мейдзі (1868 –1912) – це перехід від феодальної системи до модернізованої централізованої монархії. Цей період включав інтенсивне вивчення західних наук, технологій, організаційних структур. З розвитком промисловості та збільшенням військової потуги, Японія почала експансію в Азії. Це включало війни з Китаєм (1894 –1895) та Росією (1904 –1905), а також анексією Кореї в 1910 р. Таким чином, Японія перетворилася з ізольованої феодальної країни на одну з провідних світових держав.

Японія, як і Китай, розпочала свою сучасну історію як жертва імперії, з нав'язування її «нерівних договорів» та екстериторіальності західними державами. Її імперіалізм корінням сягає епохи Едо: заклики до територіальної експансії в Азії, щоб протистояти загрозі західного вторгнення, що росте, в Японію. Британський історик В. Г. Бізлі бачив японський імперіалізм розділеним на дві фази: 1) від перемоги над Китаєм у 1895 до початку першої світової війни – це «період «відповідності» [коли] Японія прагнула привілею та авторитету в міжнародній системі, яку створив Захід»; 2) На другому етапі, з 1914 по 1945 рік, Японія шукає альтернативи системі портових угод шляхом

прямого втручання на материкову частину Азії, що веде до Нового порядку в Східній Азії, оголошеному в 1938 р., і, нарешті, до «просування на південь» та створення сфери спільного процвітання у Східній Азії. Професор історії США Девід Рейнольдс виділив 4 етапи розвитку японського імперіалізму: до 1894 р.; з 1895 по 1914 рр.; 1915–1931 рр.; 1932–1945 рр. Період до 1894 року – це період поширення японської експансіоністської думки (Якоб Меккель; Ямагата Арітомо; Фукузава Юкіті; Таруї Токічі, Оі Кентаро, Тойо Цзіюй –то. У ранньому японському імперіалізмі метою визначався стратегічний опір «білому» імперіалізму, а військові дії Японії в Кореї як частина політики опору Заходу *fukoku kyōhei*. Японо–китайська війна (1894–1895) – війна Японії проти маньчжурської імперії Цін з метою встановлення панування в Кореї (номінально була васальною країною по відношенню до імперії Цін) і проникнення в Маньчжурію та Китай. За результати війни підписано Сімоносекський договір – нерівноправний договір, укладений між Японською імперією та Імперією Цін у місті Сімоносеки внаслідок поразки Китаю. Русько–Японська війна (1904–1905 рр.) закінчилася підписанням Портсмутського мирного договору 1905 р. Перемоги Японії привели до популярності ідей визнання Японії центром Азії, що має «об'єднати вісім кутів світу під одним дахом» (принцип «хакко ітіо»).

Ідеологія культурного месіонізму як основа ідеології японського паназіазізму для протистояння «європейській агресії», «білому імперіалізму», створення «Азії для азіатів» розвивалися в працях Окакуро Какудзо (Тенсін), Токутомі Ітіро (Токутомі Сохо), Таруй Токіті, Коноє Ацумаро, Окава Сюмеї, Іккі Кіта. Політизацій цих ідей відбулася завдяки розвитку концепцій: «Східно – азіатської федерації» Ісівари Кандзі (організації Тоа Роммей Рон); «Східно – азіатської кооперативної організації» Мікі Кіюїсі, Одзакі Ходзумі, Роями та Сіммеї Масаміті (організації Тоа Кьодокай), концепція «Східно – Азіатської сфери співпроцвітання» Коноє Фумімаро (організація Ябе Тейд –Цзі). Крім, того, в 30–ті рр. ХХ ст. почали активно діяти Кіотська та інші школи японської геополітики, в тому числі Дослідницький центр Чосак імператорського флоту Японії, лідерами якого були Езава Дзьодзі, Ксака Масаакі, та Японська Асоціація геополітики, лідером якої був Імото Нобуюкі. Кіотська школа під керівництвом професора Комакі Сінешиге (Сунджи) в 1942 р. представила маніфест японської геополітики, де обґрунтовувала нову політичну карту світу з геополітичним центром в Японії, де Австралія визначалася «Південно – азіатським континентом», а Північна Америка – Північно – азіатським континентом. Розвиток японської теоретичної геополітики підтримував японські військові стратегії (Меморандумі генерала Танакі Гііті 1927 р. обґрунтовував регіональне панування Японії, яка мала завоювати спочатку Маньчжурію та Монголію, а згодом і весь Китай. В 1930–40 –х рр. ХХ ст. Японія активізувала свої експансивні політики в Азії: 1) Маньчжурський інцидент (1931 р.): Японія здійснила вторгнення на територію Маньчжурії (сучасний північний Китай) під виглядом відповіді на інцидент на залізничній колії. Після цього Японія створила тут лялькову державу Маньчжоу–го; 2) Друга китайсько – японська війна (1937 –1945 рр.), яка розпочалася після інциденту на

Мосту Марко Поло біля Пекіна в 1937 р. Війна швидко розширилася, і Японія здійснила вторгнення в основні частини Китаю. Під час цієї війни стався розгром Нанкіна, під час якого загинули десятки тисяч китайців; 3) вторгнення у Французькій Індокитай (1940 –1941 рр.); 4) експансія у Південно –Східній Азії (1941 –1942 рр.) після нападу на Перл –Гарбор в грудні 1941 р. Японія швидко розширила свою присутність у Південно –Східній Азії, захопивши території, такі як Філіппіни, Малайзія, Сінгапур, Індонезія та Бірма. Ці вторгнення і війни були частиною загального плану Японії з створення «Великої сфери спільного процвітання в Азіатсько–Тихоокеанському регіоні», яка передбачала японське домінування в Азії.

Вивчення теми передбачає аналіз специфіки японського паназіазізму, який мав два напрями, в яких японські геополітики робили ставки на протилежні сили в європейській геополітиці. Сформувалися два напрями: 1) японський атлантизм та 2) японський континенталізм (японське євразійство). Японський Атлантизм (представлений Сігеміцу Мамору, Сайондзі Кіммотті, Іт Хіробумі) був спрямований на: зміцнення зв'язків з західними демократіями, особливо зі Сполученими Штатами; підтримку західних принципів демократії, ринкової економіки та міжнародного порядку, базованого на правилах. Інші прихильники: Ікеда Хаято, Ясукава Таро та інші поствоєнні лідери, які підтримували тісні відносини з США. Японське Євразійство, представлене Коноє Фумімаро (орієнтація на нацистську Німеччину) та Енаї Міцумаса (орієнтація на союз з СРСР): визначало Японію частиною Євразії, а не розширенням Заходу; підтримувало ідеї партнерства або союзу з державами Євразії, спрямовувалося на підтримку антизахідної політики. Інші прихильники: Мацуоке Ясуке, Хірохіто Кокі, Хідехі Тодзьо, Ішівара Канджі, Тояма Міцуру та інші лідери, які підтримували концепцію «Співпроцвітання Азії».

Японський імперіалізм у 1930 –40 –х рр. призвів до значущих наслідків для Японії та країн Азії. Японське вторгнення та анексія країн Південно – Східної Азії змінили геополітичний ландшафт регіону. Токійський судовий процес (1946 –1948 рр.), проведений союзниками над японськими військовими та цивільними лідерами за злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності, закінчився засудженням до страти сімох японських лідерів, ув'язнення багатьох інших. Японія після 1945 року була піддана окупації союзних військ під керівництвом США до 1952 року. Нова конституція 1947 р. яка визначала Японію як пацифістську націю, якій заборонялося мати власні збройні сили. Між США та Японією були підписані: Угода про безпеку (1951 рік), яка встановлювала американську військову присутність в Японії; Угода про взаємну співпрацю та гарантії безпеки (1960 р.), яка замінила угоду 1951 р., підтверджуючи американську оборону Японії, існування американської військової бази в Окінаві. Японія стала важливим союзником США в Азіатсько –Тихоокеанському регіоні проти ростучого впливу СРСР. Країни Азії були розділені на сфери впливу між США та СРСР, особливо під час Холодної війни. Ці події та угоди сформували сучасні відносини між Японією та США та визначили роль Японії на міжнародній арені після Другої світової війни.

Для вивчення особливостей розвитку геополітичного становища Японії рекомендується проаналізувати: 1) Доктрину Йосіди, названу на честь Сігеро Йосіди; 2) Доктрину Нобору Такесіта, які такі, що відображають зростання бажання Японії відігравати більш активну роль у міжнародних справах.

В 1991–2000 рр. Японія перетворилася на міжнародного актора, який використовує м'яку силу (доктрина «Джозефа Ная»). У «Блакитній книзі» в 1991 р. урядом Японії встановлено «Нові цілі дипломатії Японії»: демонструвати активну позицію Японії з міжнародних питань без порушення пацифізму; розширення обов'язків Японії у світовій економіці. Таку політику впроваджували уряди Тосікі Кайфу (1991–1994) («Доктрина Кайфу»), Томііті Мураяма (1994–1996), Рютаро Хасімото (1996–1998), Юкіо Хатояма (2009); Наото Кана (2010–2011). На протигагу «доктрині Йосіди» у колах ЛДПЯ виникли прихильники перетворення Японії на «нормальну країну» («Futsu no kunigon») з правом вести війну і мати армію, мати місце в ООН відповідно до економічного потенціалу (Ясухіро Накасоне та Ітіро Одзава); становлення Японії як «автономної країни» («Jishu kokkaron») через відновлення японської ідентичності на основі національної гордості («Іккоку Іссін» або «одна нація – одне серце»), незалежність Японії від США та нарощування військового та ядерного потенціалу (екс-мер Токіо Сінтаро Ісіхара). Популярності набула Концепція Хасімото Рютаро (1997–1998 рр.) з ініціативами: «японського шовкового шляху», дипломатії «шовкового шляху»; допомоги Китаю, країнам Центральної, Східної та Південно-Східної Азії як «обов'язку» Японії; включення країн Азії в АТЕС; стримування надмірного впливу КНР, як загрози Японії, створення альтернативи ШОС. Доктрина наступного прем'єра Дзьюїтіро Коїдзумі (2002–2008 рр.) передбачила: розширення формату східноазійської сфери співпроцвітання: (Японія, Південна Корея, АСЕАН, Австралія, Нова Зеландія, Папуа Нова Гвінея); опір «регіональному сепаратизму» – ініціатива регулярних зустрічей країн Центральної Азії та Японії (2004 р.) і Перший Східно-азійський саміт у 2005 у Куала –Лумпур; підтримка Декларації про утворення зони вільної торгівлі до 2020 (союз економік 21 країни АТЕС, 54% світового ВВП, 44% світової торгівлі); трансформація Центральної Азії в «коридор миру та стабільності» (2006 р.); створення ЗВТ в Азії 2008 р.). Наступна доктрина прем'єра Шіндзьо Абе (2006 – 2007, 2012 – 2020) включала: вирішення питання Храму Ясукуні (перегляд вини засуджених Токійським процесом); активізація територіальних питань (Курильські острови, Токто, Сенкаку), прийняття Резолюції 2005 р. «Про добру волю передачі Південної гряди Курил Росією Японії» та визнання Абе особистим боргом «повернення Курил», реформу Ради Безпеки ООН, вирішення питання з КНР щодо островів Сенкаку (Даоюйдао); проведення реформ в економіці (Абеноміка як Рейганоміка) і програма трьох стріл: залучення інвестицій, розвиток інфраструктури, збільшення експорту); концепція «Арка свободи та процвітання». Наступники Абе – Йосіхіде Суга (прем'єр в 2020–2021) та Кішіда Фуміо (2021–теперішній час) продовжили реалізовувати доктрину Абе, орієнтуючись на стратегічне партнерство з США, стримування РФ та КНР.

Аналіз розвитку паназіазізму потребує вивчення розвитку китайської геополітики та геоeкономіки від часу заснування КНР в 1949 р. Ера Мао Цзедуна (1949–1976), фокус якої був на внутрішній консолідації, встановленні комунізму з китайською специфікою та спротиві Заходу та США. Ера Ден Сяопіна (кінець 1970-х– 1990-ті), під час якої було розпочато шлях ринкових реформ, з метою активізації ринкової економіки і залученню іноземних інвестицій як реалізація тактики «перемогти ворога його ж зброєю». В 2000-ні роки: Китай стає глобальною економічною державою, в 2001 р. входить в Світову організацію торгівлі (СОТ). Ініціатива «Один пояс, один шлях» (2013 р.), запроваджена президентом Сі Цзіньпіном, спрямована на створення глобальної інфраструктурної мережі, що поєднує Китай із Європою, Африкою та іншими регіонами через земельні та морські маршрути. КНР є: найбільшим виробником споживчих товарів у світі; найбільшим світовим експортером та другим за величиною імпортером; має великі міжнародні валютні резерви. Створений у 2016 р. з ініціативи КНР Азіатський банк інфраструктурних інвестицій (АІВ) має більше 100 членів і початковий капітал в 100 млрд. доларів США. КНР посилює свої територіальні та геостратегічні претензії щодо суверенітету над островами Сенкаку/Діаоу; конкуренцією за регіональне лідерство в Азії (спори з Японією); веде торгові війни з США та підтримуючи спір щодо Південно-Китайського моря. Нещодавно створений оборонний союз АУКУС (Австралія, Велика Британія, США) спрямований, зокрема, на стримування КНР. В свою чергу КНР впроваджує стратегічну концепцію «Нитки перлин» («String of Pearls»), що відображає геополітичні точки, де КНР може використовувати морські бази та інші морські інфраструктурні об'єкти для забезпечення безперебійної роботи своїх морських ліній комунікації, особливо в Індійському океані. Такими геополітичними «перлинами» є: Гвадар (Пакистан) – морський порт і потенційно військова база; Хамбанота (Шрі-Ланка) – морський порт, який фінансується КНР і хоча він не є військовою базою, його стратегічне положення забезпечує Китаю присутність у регіоні; Кьяукпью (М'янма) – олійний термінал і порт; Чіттагонг (Бангладеш) – порт, який може служити потенційною морською базою; військова база КНР в Джибуті – це ключовий елемент для забезпечення присутності Китаю в Африці та на Близькому Сході; Вулф (Сейшельські острови) – логістичний пункт для китайських морських сил. Хоча деякі з цих точок дійсно використовуються або розглядаються як потенційні морські бази, інші є чисто комерційними інфраструктурними проектами.

КНР нарощує присутність в Арктиці: у 2013 р. КНР отримала статус спостерігача в Арктичній раді, яка є основним міжурядовим форумом країн Арктики; відкрила свою першу арктичну наукову станцію «Жуншан» в Норвегії у 2004 р.; здійснила декілька наукових експедицій в Арктику. Арктичні держави висловлюють побоювання або незадоволення стосовно активності та амбіцій Китаю в Арктиці, серед них США, Канада, Норвегія, Данія, Австралія.

Значно зросла в останні десятиліття присутність Китаю в Африці. Прикладами інфраструктурних проектів є: 1) Кенійський проект: залізниця

Момбаса-Найробі (SGR); 2) Ефіопський проект будівництва залізниці Джибуті-Аддіс-Абеба; 3) проекти КНР в Замбії.

Вивчаючи тенденції геополітичного розвитку в Східній Азії слід пригадати Всебічне регіональне економічне партнерство або ВРЕП (Regional Comprehensive Economic Partnership, RCEP) — угоду про «зону вільної торгівлі плюс» («ЗВТ +»), що охоплює 10 держав-членів Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) (Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни) і 5 держав, з якими у АСЕАН вже підписані угоди про вільну торгівлю (Австралія, КНР, Нова Зеландія, Республіка Корея і Японія). ВРЕП охоплює 3 розвинені і 12 країн що розвиваються. Початок переговорів було покладено 20 листопада 2012 року на саміті АСЕАН в Камбоджі. Угоду про створення ВРЕП підписано в 2020 році і її запровадження створює найбільшу в світі ЗВТ.

Східна Азія є одним з найбільш динамічних і важливих регіонів у світовій геополітиці. Головні тенденції розвитку в регіону включають: зростання впливу КНР, яка активно розширює свій геополітичний та економічний вплив у регіоні; протистояння між Китаєм та США (за принципом «пастки Фуکیدіда»). Проблеми, такі як ядерна програма Північної Кореї, спірні території у Південно-Китайському морі та протистояння між Китаєм та Тайванем, залишаються в центрі уваги.

Рекомендована література: [1-8; 10; 16; 34; 36; 39; 46; 49; 52-54; 60; 65; 68; 70; 72;73; 74-79; 82].

ТЕМА 6. ПОЛІТИКА «АТЛАНТИЗМУ» ТА ЇЇ ОБҐРУНТУВАННЯ В ТЕОРІЯХ АНГЛО–АМЕРИКАНСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ШКОЛИ

Практичне заняття

1. «Атлантизм» як принцип та основа розвитку британського та американського імперіалізму.
  - 1.1.Формування, розвиток, особливості Британської імперії. Британський націонал –протекціонізм.
  - 1.2. Історія формування та розвитку панамериканізму. Формування США як світового центра в системі центр –периферійних відносин.
2. Класичні теорії англо–американської школи (Г. Маккіндер, А. Мехен, Н. Спикмен, Ф. Тернер).
3. Геополітична стратегія та військово –політичні тактики США в ХХ – ХХІ ст.
4. Геополітична стратегія та військово –політичні тактики Великої Британії в ХХ – ХХІ ст.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття;
- визначте особливості розвитку Британської імперії, статусів її залежних територій;

- проаналізуйте історію розвитку доктрини «атлантизму»;
- поясність зв'язок практики «атлантизму», філософії меркантилізму та націонал-протекціонізму;
- проаналізуйте формування та розвиток США як геополітичного гравця;
- проаналізуйте етапи формування панамериканізму;
- визначте особливості еволюції доктрин політики стримування;
- визначте основні «театри дій» та типи залежних територій США та Великої Британії.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Принципи атлантизму в епоху правління Єлизавети I Тюдор.
- Доктрина Дж. Монро та її еволюція в поправках Р. Олні (1895), Т. Платта (1903), Т. Рузвельта (1904).
- Г. К. Лодж: бачення геостратегії США. Резолюція Лоджа-Фіша (1922).
- Англоамериканський расизм та «американське століття»: обґрунтування в працях Адамса Брукса, Джона Фіске, Джона Барджеса, Джеймса Стронга, Джона Хейя, Джеймса Ханта, Томаса Карлейла, та ін.
- Політика стримування в концепціях Ісайї Боумана, Джорджа Кеннана, Уолта Уїтмена Ростоу, Максвела Тейлора, Ріхарда Льовенталя, Роберта Макнамара, Коліна Грея, Гара Алперовіца, Дональда Мейнінга, Уільяма Кірка, Генрі Киссинджера, Збігнева Бжезинського, Айра Страуса, Йогана Галтунга (на вибір здобувача).
- Еволюція Стратегії національної безпеки (або Військової стратегії) США (або Великої Британії).
- ДСНВ : значення в системі геополітичних відносин США –РФ.
- Концепція м'якої сили Джозефа Ная та її застосування в політиці країн атлантичного блоку.
- Africa Gateway: британський інвестиційний проект Великої Британії в Африка.
- Зовнішній борг та суверенітет: особливості впливу американських та британських ТНК на глобальний економічний розвиток.
- Військово-морські бази, військові бази США та НАТО в світі.
- АНЗЮС (ANZUS Security Treaty) або «Тихоокеанський пакт безпеки», 1951 р.
- Чотирьохсторонній діалог з безпеки (Quadrilateral Security Dialogue, QSD) або Quad group of nations (Quad/QUAD) – стратегічний діалог між Австралією, Індією, США та Японією з питань безпеки в Індо-Тихоокеанському регіоні, 2007 р.
- AUKUS (Australia, United Kingdom, USA) – тристоронній пакт безпеки 2021 р.
- Entente Cordiale, 1904 –2023: англо-французькі угоди та їх сучасне значення.
- Залежні території США та Великої Британії: статуси та значення.

Методичні рекомендації

Вивчення теми слід почати з історії формування англійської зовнішньої політики часів правління Елізабети I Тюдор (1533-1603), яка правила Англією від 1558 до 1603 рр. Під час правління королеви відбулися ключові події, що поклали початок довготривалим зв'язкам між Англією (а пізніше Великою Британією) та атлантичними регіонами, включаючи Північну Америку. Принципи, які ми зараз знаємо як принципи «атлантизму» вперше були впроваджені саме в часи правління Елізабети I: 1) принцип невизнання континентальних угод, якщо вони протирічать національним інтересам («у Англії не має постійних друзів чи ворогів, постійними є лише її національні інтереси»); 2) принцип фактичної окупації, який означав початок великого поділу «іспанського» та «португального» спадку після невизнання Тордесільяської та Сарагоської угод; 3) принцип встановлення гегемонії завдяки домінуванню на морі шляхом будівництва морських сил, що мають бути «в два рази більшими ніж у двох інших великих держав»; 4) принцип меркантилізму, який означав надання переваги раціоналізму та матеріальним здобуткам при визначенні стратегічних цілей. Англія, слідом за Нідерландами, стала однією з провідних морських держав. Пірати, корсари, мореплавці як Френсіс Дрейк та Уолтер Рейлі служили британській короні, нападали на іспанські кораблі, які поверталися з Нового Світу. Формування принципів атлантизму відбувалося на тлі розгортання національних буржуазних сил, які прагнули набутися більшого впливу на внутрішню політику Англії, усунути владу іспанських Габсбургів та Римської Католицької церкви, в тому числі шляхом опори на національну церкву, що обумовило розвиток англіканства (Англія), персвітеріанства (Шотландія), призвело в часи Реформації до релігійного протистояння. Останнє обумовило нові зовнішньополітичні союзи, формування в Європі Габсбургської та Антигабсбургської коаліцій, які почали велику тридцятирічну війну в 1618 р.

Вивчення теми потребує більш детального аналізу формування першої та другої Британської імперії. Так, перша *Британська Імперія (кінець XVI – середина XVIII ст.)*, ключовими засновниками якої є Єлизавета I та Роберт Клайв, почала формуватися з перших колоніальних поселень у Північній Америці, Карибському регіоні, на теренах Індостану. Ост-Індська компанія була назвою двох великих компаній – одна заснована в Нідерландах (*Nederlandse Verenigde Oostindische Compagnie*, або VOC) у 1602 р., інша — у Великобританії (*East India Company*, або EIC) у 1600 р.. Обидві компанії були засновані з метою торгівлі з Азією, особливо з Індією, Індонезією та Китаєм. Протягом століть їх існування, обидві компанії мали періоди конкуренції, конфліктів, але і співпраці. Обидві компанії мали свої військові підрозділи і час від часу стикалися у військових конфліктах, особливо в Індонезії. Англо-голландські війни (XVII ст.) були серед найбільш помітних конфліктів, які включали в себе битви за колоніальне домінування. Розуміючи, що безкінечні конфлікти не принесуть користі жодній з сторін, обидві компанії час від часу укладали договори. Наприклад, у 1619 р. було укладено договір, який закінчив війну між VOC і EIC в Індонезії, дозволивши VOC контролювати Індонезію, а EIC — отримати права на торгівлю в Індії. Обидві компанії вивчали досвід одна

одної. Це взаємодія допомогла їм адаптуватися та вдосконалювати свої ділові моделі та стратегії. Обидві компанії мали величезний вплив на формування світової економіки та політики в той час. Вони стали прототипами для сучасних транснаціональних корпорацій і відіграли ключову роль у розширенні європейського впливу в Азії. У конкурентній геополітичній англо-голландських боротьбі важливою також є дата 1672 р. Це був початок Третьої англо-голландської війни (1672-1674), частиною якої були ворожнечі між Англією та Нідерландами. Напередодні цієї війни у 1651 р. було Англія прийняла протекціоністський Навігаційний акт, який обмежував імпорту товарів в Англію, якщо вони не були доставлені на англійських кораблях або кораблях країни-виробника. Цей акт був спрямований, перш за все, проти голландських торговців, які в той час домінували в морській торгівлі. Він призвів до ряду англо-голландських війн середини XVII століття. Загалом експансія Англії в перший період розвитку імперії завершився втратою більшості колоній у Північній Америці після Американської революції. *Друга Британська Імперія (середина XIX – середина XX ст.)*, розквіт якої асоційовано з правлінням королеви Вікторії та досвідом політика Сесіля Родса, почала формуватися після поразки Наполеонівської Франції та розширення британських володінь в Африці, Азії та Океанії. Апогей досягнуто в кінці XIX - початку XX ст. Розпад (трансформація) другої імперії відбувся після Другої світової війни. Особливостями управління приєднаними територіями характеризують як «імперський федералізм» (Канада, Австралія); «непряме правління» в ряді колоній, коли місцеві правителі залишались при владі під британським контролем. Обидві імперії відзначалися використанням економічного, культурного та військового домінування для забезпечення контролю над колоніями. Питання лояльності було вирішено через комбінацію прямих і непрямих методів управління, використання місцевих еліт та створення економічних залежностей.

Британська школа теоретичної геополітики має багатий історичний фон і відзначається рядом важливих ідей та теорій, які вплинули на світову політику. Декілька ключових аспектів британської геополітичної думки. Наприклад, Хелфорд Маккіндер, британський географ, вважав, що сила на суходолі є вирішальною. Він розробив концепцію «Хартленда», в якій доводив, що центральна частина Євразії, або «Серцевина» (Хартленд, «світова вісь історії»), є ключем до світового домінування. На думку Макіндера, «хто володіє Східною Європою, то володіє Хартлендом, хто володіє Хартлендом, той володіє Світовим островом (Євразія разом із Африкою), хто володіє Світовим островом, той володіє Світом». Важливою частиною концепції Макіндера став опис геополітичного процесу як зіткнення в зоні «внутрішнього півмісяця» (окраїни Євразії, згодом названі зоною Рімленда в працях американця Н. Спикмена) сил, названих ним «розбійниками моря» (роблять наступ з моря, розвивають військово-морські переваги наступу, переваги морської торгівлі, морської логістики через будівництво ВМБ) і «розбійниками суші» (такі держави розвивають континентальні форми контролю над простором). До сфери «зовнішнього півмісяця», віддаленого від світових геополітичних баталій

він відніс обидві Америки, Австралію, Нову Зеландію, контрольовані відповідно США і Великою Британією.

Британська геополітика мала на озброєнні і інші концепції. Концепція «блискучої ізоляції» (*Splendid Isolation*) була популярною у зовнішній політиці Британії наприкінці XIX ст. і передбачала повний нейтралітет економічно-могутньої колоніальної імперії щодо обтяжливих для економіки військових та економічних союзів. Авторство концепції відносять до Лорда Солсбері (Роберт Гаскойн-Сесіл, 3-й маркіз Солсбері) – прем'єр-міністра в 1885 і 1902 рр. Ситуація змінилась на початку XX ст., коли на міжнародну арену вийшла Німеччина, яка почала боротьбу за колонії. Британія приєдналася до Антанти. Інша концепція «Імперія за морем» відображала стратегію Британії фокусуватися на зовнішніх територіальних придбаннях, колоніях, замість втручання у європейські справи. Концепція «Балансу сил», якої Британія традиційно дотримувалася в Європі, щоб жодна країна не стала надто могутньою. Ця політика вела до укладення альянсів з різними європейськими державами в залежності від конкретних обставин.

Значимим у вивченні геополітичного надбання Британії буде аналіз британських практик встановлення «накладених» лінійних кордонів, а відтак управління розмежуванням колоніальних володінь з метою ефективного зовнішнього управління. Так, Лорд Керзон (Lord Curzon) відомий «лінією Керзона», запропонованої як кордон між Польщею та Радянською Росією після Першої світової війни, а також захистом британських інтересів в Азії, особливо у контексті «Великої гри» між Британією та Росією за вплив у Центральній Азії; Марк Сайкс і Франсуа Жорж Піко (Mark Sykes і François Georges-Picot), відомі завдяки Угоді Сайкса-Піко 1916 р., яка передбачала поділ Оттоманської імперії між Великою Британією та Францією після I Світової війни. Це вплинуло на кордони сучасного Близького Сходу; Сер Аллен Дюрант (Sir Mortimer Durand), відомий своїм впливом на встановлення «лінії Дюранда» 1893 р. як кордону між Афганістаном та тодішньою Британською Індією (сучасний Пакистан).

До 2022 року, британська геополітика переживала численні зміни, особливо з огляду на Brexit і виходу Великої Британії з Європейського Союзу. Це призвело до переосмислення відносин з європейськими партнерами і пошуку нових способів співпраці з глобальними союзниками. 1. Союзи та партнерства Великої Британії на геополітичній арені: НАТО (Північноатлантичний альянс): Велика Британія залишається ключовим членом НАТО і активно співпрацює з іншими членами щодо колективної оборони та безпеки. З 1904 р. і по сьогодні з Францією діє «Entente cordiale» («Сердечна угода») щодо розподілу сфер впливу в Африці та Азії. Спеціальні відносини між Великою Британією та США продовжують існувати, особливо в сферах оборони, розвідки та безпеки. Співпраця з країнами «Співдріжності Британських націй» (54 колишніх володінь) та країнами «Співдружності королівств» (16 держав, які визнають британського монарха головою своєї «незалежної» держави).

Атлантизм як доктрина визначає тісний зв'язок між США та Європою, зокрема з її західними країнами. Ідея атлантизму ґрунтується на спільних західних цінностях, таких як демократія, свобода та ринкова економіка. Що ж стосується згаданих принципів атлантизму в часи правління Єлизавети I та їх відтворення у політиці США під час Версальсько-вашингтонської епохи, то розглянемо їх докладніше: 1) *Принцип невизнання континентальних угод*. Після Першої світової війни США стали дедалі активнішими у світовій арені, і хоча вони відмовилися ратифікувати Версальський договір, американський президент Вудро Вільсон прагнув створити міжнародну систему, яка б запобігала майбутнім конфліктам. Це було відображено в його 14 пунктах. 2) *Принцип фактичної окупації*. США активно розширювали свій вплив у басейні і Латинській Америці, використовуючи Доктрину Монро 1823 р. для виправдання втручання та поправки до неї (Річарда Олні, Томаса Платта, Теодора Рузвельта); 3) *Принцип домінування на морі*: США, дійсно, прагнули до домінування на морі, що було відображено в програмі будівництва морського флоту 1919-1924 років. Вашингтонська конференція з обмеження озброєнь у 1921-1922 роках визначила обмеження на будівництво великих кораблів для головних морських держав, зокрема США, Великої Британії та Японії. 4) *Принцип меркантилізму*: США стали ключовим економічним гравцем після Першої світової війни, використовуючи свою економічну могутність для забезпечення своїх інтересів у світі. Так, США почали активно використовувати принципи атлантизму у своєму підході до міжнародної політики, що було періодом, коли США активно формували новий світовий порядок на основі своїх інтересів і цінностей.

Для вивчення розвитку американської геополітичної думки доречно звернути увагу на розробників ідеї «американського століття», ряд з яких дотримувалися поглядів англоамериканського расизму та «божественної зумовленості»: особливі чесноти американського народу; Богом визначена доля та місія виконати обов'язок управління на американському континенті (екс-президент США Джон Квінсі Адамс, історики Адамс Брукс та Джон Фіске, Джон Барджес та ін. Наприклад, американський філософ і історик Джон Фіске стверджував, що англійська раса є особливою і призначеною домінувати в світі; Джон Барджес вважав, що існують певні «вищі» і «нижчі» раси, і що англійська раса належить до «вищих»; Джеймс Стронг підтримував ідею американської експансії, зокрема з метою поширення своєї цивілізації та культури; Джон Хейу своїй дипломатичній кар'єрі активно підтримував ідею американської експансії; Джеймс Хант – засновник Антропологічного товариства Лондона, відомий своїми расистськими поглядами; Томас Карлейль – британський письменник, історик і філософ, який обґрунтовував американську ідею расової «переваги».

Важливо звернути увагу на те, що становлення США як макрорегіонального геополітичного гравця, що здійснює «горизонтальну» експансію в країни Латинської Америки відбувалося в період з 1823 р. (Доктрина Монро та її еволюція) до 1919 р. (коли США стали учасниками «широтного» геополітичного процесу, долучившись до формування порядку «Версальсько-Вашингтонської системи»). Обґрунтування відмови США від

концепції регіонального «ізоляціонізму» відбулося в часи президентства Франкліна Делано Рузвельта (його «Новий курс») в працях директора Ради зовнішніх відносин Ісайї Боумана. Якщо в 1945–1947 рр. США брали участь в організації світу як многополярного (план «чотирьох поліцейських» Ф. Д. Рузвельта), то вже при президенті Гаррі Трумені формувався образ глобального світу як «єдиного світу, що має декілька центрів» і нова доктрина Джорджа Кеннана – «доктрина динамічного твердого стримування» комунізму через стратегію рівноваги сил. В подальшому, в ході Холодної війни відбувалися зміни в тактичному забезпеченні реалізації стратегії стримування, для дослідження чого слід звернутися до аналізу концепцій Уолта Уітмена Ростоу, Максвела Тейлора, Ріхарда Льовенталя, Роберта Макнамара, Коліна Грея, Гара Алперовіца, Дональда Майнінга, Сола Коена, Айра Страуса, Уінстона Кірка, Генрі Кіссінджера, Збігнєва Бжезинського, Йогана Галтунга, Кіма Холмса, Дена Куейла, Уоррена Крістоффера та інших.

Сучасна геополітична думка по-різному визначає стратегічні цілі і розумність тактики: 1) ізоляціоністи підтримують вибіркоче залучення до глобальних процесів; 2) унілатералісти, односторонніки виступають за опору на власні сили за принципом М. Олбрайт «разом з ООН коли можливо і самостійно, якщо необхідно»; 3) рихильники глобального залучення підтримують активну участь у всіх регіональних процесах в світі з позицій або гегемона, або першого серед рівних; 4) мультілатералісти, багатосторонніки підтримують опору на ООН, НАТО та інші блоки. За умов поєднання тактики прихильників глобально залученості та тактики унілатералістів діє принцип «самостійно, якщо можливо, і разом якщо необхідно». Геополітичними цілями США проголошуються: 1) підтримка міжнародного порядку, заснованого на правилах. США; 2) контрбаланс КНР, зростання економічної та військової потужності якої сприйнято як загроза американським інтересам.; 3) стримування дій РФ, зокрема її втручання в справи сусідніх держав, інформаційні операції та агресивну зовнішню політику; 4) боротьба з міжнародним тероризмом; 5) контроль розвитку ядерних технологій та їх поширення; 5) співпраця в області боротьби зі змінами клімату як частина зовнішньої політики; 6) захист інтересів в області високих технологій. США зберігає статус лідера в «атлантичному» блоці, зокрема, має найбільш потужний військово-морський флот у світі за рядом критеріїв, в т.ч. переваги у чисельності та міці військово-морських баз (ВМБ), якими є: Naval Station Norfolk (Норфолк, Вірджинія), Naval Base San Diego (Сан-Дієго, Каліфорнія), Naval Air Station Jacksonville (Джacksonвіль, Флорида), Naval Base Kitsap (Кітсап, Вашингтон), Naval Station Mayport (Мейпорт, Флорида).

Рекомендована література: [1-8; 11; 16; 27; 34; 35; 46; 49; 52; 59; 62-67; 73-79; 87-90].

ТЕМА 7. ФРАНЦУЗЬКА ГЕОПОЛІТИКА ТА ЇЇ ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ. МОНДІАЛІЗМ ТА ЙОГО ФРАНЦУЗЬКІ ІДЕЙНО – ПОЛІТИЧНІ КОРИННЯ

Практичне заняття

1. Франція та її роль в розвитку геополітичних епох.
  - 1.1. Французький імперіалізм. Теоретико – методологічні підходи французької школи геополітики.
  - 1.2. «Просторова революція» 60 –х рр. ХХ ст.
  - 1.3. Французька геополітика та французька думка стосовно інтеграції ЄС.
  - 1.4. Геоекономіка Франції. Форми геополітичного впливу.
  - 1.5. Геополітичні завдання в Стратегії національної безпеки. Реваншизм. Нові геополітичні виклики, коаліції, загрози.
2. Мондіалізм та теорії конвергенції другої половини ХХ ст.
  - 2.1. Ідеї «Європи від Атлантики до Уралу», «континентальної» Європи.
  - 2.2. «Нові права»: витоки та сучасні теоретичні напрями. «Старі права».
  - 2.3. Мондіалізм. Мондіалістські структури та міжнародні фінансові центри.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття та рекомендовану літературу;
- пригадайте особливості розвитку французької імперії, статусів її залежних територій; специфіки колоніальної політики Французької імперії;
- визначте специфіку французької геополітики в ХХ ст.;
- визначте внесок Французької Республіки та французької думки в конструювання Європейської єдності;
- визначте особливості політики Франції та ЄС щодо віддалених (неєвропейських) територій;
- поясніть сутність концепцій мондіалізму та наднаціонального регіоналізму;
- назвіть організації, що розвивають ідеї мондіалізму;
- пригадайте ідеї руху «нових правих» та руху «нових лівих».

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Французька геополітична школа. Вплив Ж. Реклю, В. де ля Блаша.
- Французька геополітика другої половини ХХ ст. та вплив на неї Ш. Де Голля.
- Концепції Ж. Деманжона, Ж. Анселя, І. Лакоста, Ж. Готмана, Ж. Парвулеско, М. Фуше.
- Національні стратегії за баченням Ж. Ширака, Ф. Міттерана, Н. Саркозі, Ф. Олланда, М. Ле Пен, Ф. Фійона, Ж. –Л. Меланшона, Е. Макрона (*порівняння 2 –х концепцій*).
- Завдання в Стратегії національної безпеки Франції.
- Геополітичне значення діяльності організацій «Франція–Урал», «Франкофонія».
- Мондіалізм та наднаціональний регіоналізм. Вплив філософії постмодерну. Ідеї Ж. Моне. Організації Мондіалізму.
- «Нові права»: витоки та сучасні теоретичні напрями.
- «Нові ліві»: витоки та сучасні ідеї.
- «Геоекономіка» Ж. Атталі та посткатастрофічний мондіалізм К. Санторо.

Методичні рекомендації

Франція завжди грала ключову роль в геополітичних процесах, від імперіалістичного розширення до активної участі в європейській інтеграції. Незважаючи на виклики, її геополітична стратегія залишається зосередженою на забезпеченні національних інтересів та зміцненні світової позиції.

Як одна з провідних колоніальних держав Франція активно розширювала свої володіння в XVIII–XIX століттях. Її колонії охоплювали частини Африки, Азії та Америки. *Перша французька колоніальна імперія* (XVI–XVIII ст.) (1534–1763): з 1534 р. французький мореплавець Жак Картьє почав експедиції в Канаді, Франція заснувала колонії в Південній та Північній Америці, Африці та Азії. До основних володінь належали Квебек, Луїзіана та інші частини Північної Америки. Але «французько-індіанська» або «англо-французька» війна (1754–1763) в Північній Америці призвела до втрати більшості з цих територій Францією на користь Великої Британії в результаті Паризького мирного договору. Головними діячами того періоду слід назвати короля Людовика XIV та його міністра Жан-Батіста Кольбер. Останній підтримував ідею поширення колоній для меркантилістської стратегії Франції, створення французьких колоній в Америці та Індії як джерела сировини і ринків для французьких товарів. *Друга французька колоніальна імперія* (XIX – середина XX ст.) (1830 – 1960 рр.) почала формування з завоювання Алжиру в 1830 році. У XIX ст. Франція розширила свої володіння в Африці, Азії та Океанії. До основних володінь належали Індокитай, Західна та Центральна Африка, Мадагаскар, ряд островів в Карибському морі та Океанії. Почали втрачати колонії після Другої світової війни, завершивши процес деколонізації в 1960-ті роки. Пропагандистом колоніальної експансії тих часів був, наприклад, міністр закордонних справ в республіканському кабінеті – Жуль Феррі, який вважав, що колонії потрібні для економічного розвитку Франції. В період Версальської геополітичної епохи (1919–1945 рр.) Франція досягає піку своєї колоніальної потужності, але починає втрачати володіння після Другої світової війни.

Французька імперія використовувала декілька типів режимів управління своїми зовнішніми територіями: 1) Колонія – територія, яка повністю підкорена та адміністрована країною-метрополією (Французька Західна Африка, В'єтнам (як частина Французького Індокитаю), Мадагаскар, Сенегал (як частина Французької Західної Африки), Алжир, Гаїті (до отримання незалежності в 1804 р., ін.); 2) Протекторати – офіційно незалежна країна, але фактично така, що знаходиться «під захистом і контролем» іншої держави. Прикладом таких є Туніс – був французьким протекторатом з 1881 по 1956 рр., а також Марокко, Камбоджа та Лаос (також як частини Французького Індокитаю), Тонга (перед тим, як стати протекторатом Великої Британії), Федеральні Мальдіви (короткий період у 1887 р.); 3) Підмандатні території, які Ліга Націй передала під управління після Першої світової війни – це Сирія, Ліван, Камерун (західна частина, колишня німецька колонія), Того, Центрально-африканські мандатні території (включаючи частину сучасного Чаду). Після Другої світової війни концепція мандату була замінена системою «трастових територій» (Trust

Territories) або «підопічних територій» ООН з метою сприяння самовизначенню народів. Франція отримала опіку над декількома такими територіями: Того (стала незалежною країною у 1960 рр.); Камерун (Французький Камерун) – також отримав незалежність у 1960 р.; Нова Каледонія – залишається спеціальною територією Франції, хоча там проводились референдуми про незалежність (останній відбувся у 2020 р., і більшість голосів була проти незалежності); Французький Сомаліленд отримав незалежність як Джибуті у 1977 р.; Афар і Ісса (відомий як Французька територія Афарів і Ісса) – став Джибуті після отримання незалежності. Ці території, що були під опікою Франції, отримали різні ступені автономії й самоврядування до того, як стати повноправними суверенними країнами або залишитися спеціальними територіями Франції. Щодо сьогодні, Франція зберігає ряд зовнішніх територій: 1) *заморські департаменти (départements d'outre-mer, DOM)* – вони є частиною Франції, але розташовані поза європейським континентом і відіграють важливу роль у геостратегічному положенні Франції у світі. Вони мають такий самий статус, як і департаменти у європейській материковій частині Франції, на них поширюються всі закони Франції, і вони є і частиною Франції, і входять до складу Європейського Союзу. Це департаменти Гваделупа і Мартиніка у Карибському морі; Французька Гвіана, розташована на південному сході континенту Південна Америка; департаменти Реюньон та Майотта у Індійському океані; 2) «*Заморські спільноти*» Франції (*collectivité d'outre-mer (COM) або French Overseas Collectivities*) – це політично-територіальні одиниці, які знаходяться поза Європейським континентом, але є частиною Французької Республіки. Вони мають особливий статус в порівнянні з територіями метрополії та позаєвропейськими департаментами. Заморські общини включають: Сен-П'єр і Мікелон – невеликі острови розташовані біля східного узбережжя Канади; Волліс і Футуна – група островів у Тихому океані, розташована між Фіджі, Самоа і Тонго; Французька Полінезія – це група островів у Тихому океані, до якої належать Таїті, Бора-Бора та інші; Майотта – острів, розташований в Індійському океані між Мадагаскаром і побережжям Африки. Ці території мають певний ступінь автономії, але їх внутрішні і зовнішні справи контролюються Парижем. Вони також відіграють важливу роль у стратегічних і економічних інтересах Франції у різних регіонах світу. Заморські спільноти Франції мають особливі відносини з ЄС через їх статус як частин Французької Республіки, а саме: заморські общини вважаються «*заморськими країнами і територіями*» (Overseas Countries and Territories" (OCTs)) Франції в ЄС. Цей статус відрізняється від заморських департаментів (як Реюньон або Гваделупа), які є повноправними частинами ЄС і належать до категорії «заморських регіонів». Заморські общини не є частиною митного союзу ЄС і не належать до його спільного ринку. Однак вони отримують певні пільги в торгівлі з ЄС; вони можуть користуватися підтримкою з фондів ЄС у рамках Європейської політики співпраці, що означає, що вони можуть отримувати фінансування для проектів розвитку; відносини між ЄС і цими територіями (спільнотами) регулюються Асоціаційною угодою між ЄС і заморськими

країнами і територіями. Ця угода встановлює основи для співпраці, торгівлі та інших аспектів відносин. Незважаючи на їхній особливий статус, громадяни заморських общин є громадянами ЄС і мають всі відповідні права, такі як можливість переміщення, праці та проживання в інших країнах ЄС.

Деякі заморські спільноти, такі як Сен-П'єр і Мікелон, використовують євро як свою офіційну валюту, хоча вони і не є частиною єврозони. Отже, хоча заморські общини Франції мають особливий статус у відношеннях з ЄС (не входять до ЄС територіально, але охоплені політично), вони все ж таки мають певні привілеї та взаємодію з ЄС завдяки своєму статусу як території Франції.

Формування французької геополітичної школи слід почати вивчати з напрацювань Ж.-Ж. Елізе Реклю, який пропагував географічний детермінізм як принцип соціально-політичного розвитку. Його відома 19-ти томна праця «Земля і люди. Загальна географія» детально описували вплив географії на соціальні та політичні форми адаптації, які в свою чергу обумовлюють геополітичний статус та значення держави в світі. Важливим буде аналіз геополітичного доробку французького вченого Відаля де ля Блаш, який зробив акцент на визначення взаємозв'язку між природою та людиною в праці «Географія людини як частина географії життя» і запровадив категорії: «посибілізм», «пейя», «образ життя», трансформуючи класичну німецьку настанову на абсолютизації географічного чинника на користь людини, можливості якої визнавалися чинником, який здатний пристосовувати географічні особливості на користь розвитку. Важливим буде також вивчення доробку Жака Анселя (1889–1988), відомого концепцію міжконтинентальної Франції (*La France intercontinentale*), де держава постає центром для віддалених територій, які вона «розвиває» як частини позаєвропейської національної території. Важливо, що Ж. Ансель в міжвоєнний період, як і його попередники, також критикував німецьку геополітику як «псевдогеографію», що ставила собі за мету виправдання нового пангерманізму і експансії. У 1938 р. в книзі «Географія кордонів» вчений пропонував розглядати зміну кордонів, як результат необхідності в динамічній політичній географії. Ансель трактував кордони не як суворі бар'єри, а як політичні «ізобари», що відображали баланс міжнародної влади і способи змін. Інший дослідник – А. Деманжон також займався вивченням геополітичної ситуації в період між світовими війнами. У 1920 р. в книзі «Занепад Європи» він аналізував причини зниження ролі Європи в міжнародних справах, вказував про підйом США до нового рівня могутності, був занепокоєний занепадом Європи і вбачав загрозу в милітаризації ісламських країн. В цілому, Деманжон бачив світ триполярним: США, Японія і об'єднана Європа. На його думку утворення великої кількості держав на території Європи після I світової війни було кроком назад.

Для вивчення геополітичних практик Франції післявоєнної доби слід звернутися до аналізу доробку Шарля де Голля – прихильника концепції «Європа Батьківщин», яка стала опозиційною версією розвитку концепції А. Спінеллі, А. Спаака, Ж. Моне, Р. Шумана, як ідеологів європейської інтеграції як союзу «Європи регіонів». Ш. де Голль, як президент Франції в період з 1959 по 1969 рр., вніс значний вклад у розвиток французької зовнішньої політики та

геополітики. Він формулював новий підхід Франції до міжнародних відносин, зокрема щодо її ставлення до США, НАТО, ООН та Європейської інтеграції. Зокрема, де Голль був критично налаштований до домінування США в НАТО і прагнув до більшої незалежності Франції у військовому плані. У 1966 р. Франція за його рішенням вийшла з військової структури НАТО, хоча залишилась членом політичної частини альянсу. Займаючи активну позицію в ЄС, Франція, на чолі з де Голлем, бойкотувала засідання Міністерської ради ЄЕС у 1965-1966 роках (політика «пустого крісла»). Ця політика була виявом протесту проти спроб перегляду правил прийняття рішень у Європейських Економічних Співтовариствах шляхом заміни принципу «одноголосного рішення» принципом «кваліфікованої більшості». Ш. де Голль вважав це замахом на національну суверенітет. Ш. де Голль Європа висловлював ідею Європи, що розташована «від Атлантики до Уралу». Ця концепція мала на меті створення об'єднаної Європи без домінації США або СРСР. Незважаючи на загальну підтримку принципів ООН, де Голль часом критикував організацію за те, що вона недостатньо ефективно захищає інтереси Франції. Також, в якості внеску Ш. де Голля у формуванні геополітичної позиції Франції тих часів слід пригадати і те, що він підтримував статус ядерної автономії Франції, що призвело до створення незалежної ядерної зброї. Ш. де Голль бачив Францію як велику державу зі своєю унікальною роллю в міжнародних відносинах. Його візія геополітики значно вплинула на французьку зовнішню політику й продовжує відігравати роль у формуванні французького погляду на світ.

У 60-ті рр. ХХ ст. під впливом деколонізації Франція втратила ряд заморських володінь. Однак, залишилася гравцем на міжнародній арені завдяки ядерному арсеналу та членству в ООН. Над заміною концепту «територіальних володінь» на концепт «просторовий розвиток», який забезпечив обґрунтування продовження присутності на віддалених, але тепер деколонізованих територіях працювали ідеологи та послідовники «просторової революції» 1968 р. Наприкінці 60-х років ХХ ст. у Франції виникла нова геополітична течія, очолювана А. де Бенуа – прихильника ідеї «Єдиного простору» зі Сходом. Схожі течії виникали на той час в Бельгії (Ж. Тіріар), Австрії (Й. Логаузен) та інших країнах Західної Європи. Свій внесок у розвиток теорії геополітики тих часів привніс Жан Готтмані, який поставив на перший план географічне положення як відношення до комунікаційних ліній і потоків. Готтман привніс в геополітичну теорію поняття «іконографія», «циркуляція іконографій», які дозволяли досліджувати геополітичні процеси через процеси культурної символічної географії, де «образи простору» як «образи життя» можуть накопичуватися, взаємно накладатися, використовуватися в якості основи конструювання реальних процесів. В 70-ті рр. ХХ ст. провідне місце у прикладній геополітиці зайняла школа «внутрішньої геополітики» Іва Лакоста. Лакост розвинув ідеї Андре Зігфрида в журналі «Геродот», який з 1983 р. виходив під заголовком «Журнал географії і геополітики». Прихильниками його ідей були Поль Ражо, П'єр Жорж, Бертран Баді, Клод Раффестен.

Вивчення французької геополітики буде неповним, якщо не згадати внесок

Жана Парвулеско, Жака Атталі, Мишеля Фуко, а також сучасних авторів таких як Жерар Шаліанд (Gérard Chaliand); Паскаль Боніфас (Pascal Boniface); Жан-П'єр Чевенемон (Jean-Pierre Chevènement); Франсуа Гейсбург (François Heisbourg). Сьогодні французька геополітична думка продовжує розвиватися, враховуючи нові виклики. Франція акцентує увагу на збереженні своєї позиції «Великої держави» в світі.

Рекомендована література: [1-8; 12; 14; 16; 28; 36; 40; 46; 48; 50; 52; 57; 69; 71-73].

ТЕМА 8. КРАЇНИ СХІДНОЇ ТА ПІВДЕННОЇ ЄВРОПИ В СИСТЕМІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН. НАЦІОНАЛЬНІ ІДЕЇ РОЗВИТКУ, РЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ТА ДОМІНУВАННЯ

Практичне заняття

1. Панславізм: історичні витоки та теоретико –концептуальні версії. Формування та розвиток ідеології панславізму та її версій.
2. Ідеї «Великої Польщі» першої половини ХХ ст. Ідеї Четвертої Речі Посполитої. «Східне партнерство», «Веймарський тріалог», «Тримор'я». Позиції Польщі в ЄС. «Вишеградська четвірка» і криза ЄС. Реваншизм.
3. Ідеї «Великої Румунії». Уніонізм: історія та сучасність. Реваншизм.
4. Ідеї «Великої Угорщини». Реваншизм.
5. Ідеї розширення імперської Росії. Концепція «серединного континенту». Націонал –більшовизм. Євразійство. Неоєвразійство;
6. Україна в системі геополітичних відносин. Україна в концепціях іноземних геополітичних шкіл. Українські геополітичні концепції. Завдання в Стратегії національної безпеки України.
7. Ідеї «Великої Сербії». «Ідеї Великої Албанії». Ідеї «Великої Греції».

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття;
- пригадайте особливості розвитку слов'янських територіально –політичних утворень в історії;
- визначте основні територіально –політичні та державні союзи слов'ян;
- проаналізуйте чинники зростання популярності ідеології панславізму в середині ХІХ століття (1848 р. – «Весна народів»);
- проаналізуйте відомі концепції: «Великої Польщі», «Великої Румунії», «Великої Угорщини», «Великої Сербії» та ін.
- опрацюйте тему «Україна в системі геополітичних відносин та доктрин»;
- визначте місце України в концепціях іноземних геополітичних шкіл та специфіку українських геополітичних концепцій;
- визначте стан гео економічного розвитку України.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Панславізм як засаднича ідея федералістських концепцій української державності.
- Русофільський панславізм: вплив на зовнішню політику Російської Імперії.
- Контакти українських русофілів із сербськими та болгарськими панславістами: від ідеологічної спільноти до політичних альянсів.
- Рецепція русофільського панславізму в чеському та словацькому національних рухах: порівняльний аналіз.
- Критика панславізму в працях К. Леонтєва.
- Австрославізм в працях Франтішека Палацького та Франтішека Ладіслава Рігера, Отто Бауера та Віктора Адлера.
- Іллірізм або ідея єднання південних слов'ян в працях хорватських діячів (Людевіт Гай, Янко Драшкович, Іван Кукулевич –Сакцинський).
- Польський панславізм у діяльності Юзефа Пілсудського: конфлікт інтересів та взаємовідносини з іншими слов'янськими народами.
- Вплив Яна Ячимовича на формування панславістських ідеалів у Польщі: культурно –освітній та політичний виміри.
- Роль Людвіка Лейлельда у відродженні польського панславізму на початку ХХ століття: від ідеї до практичної реалізації.
- Західнослов'янська перспектива польського панславізму: діяльність Єжи Гаєвського та співпраця з чеськими та словацькими панславістами.
- Ідеї «Великої Польщі». Рух прометеїстів. «Пястова» та «Ягелонівська доктрини». Концепція «Східних Кресів» та концепція «Полонії».
- Неопрометеїзм. Зовнішня політика Польщі та геополітика реваншизму.
- Ідеї «Великої Румунії», концепція та тактика уніонізму.
- Ідеї «Великої Угорщини» та сучасна політика В. Орбана.
- Ідеологічне обґрунтування російського імперіалізму. Євразійство, неєвразійство, націонал –більшовизм: специфіка геополітичних ідей.
- Україна в системі геополітичних доктрин країн світу.
- Українські геополітичні концепції.

Методичні рекомендації

Східна та Південна Європа зіграли ключову роль у формуванні геополітичного ландшафту Європи, особливо через своє стратегічне положення. Національні ідеї розвитку в державах цього регіону зазвичай формуються навколо національної самосвідомості, історичних коренів, віросповідання та стратегічних інтересів.

Вивчення теми передбачає аналіз історичного підґрунтя територіального формування ранніх державних утворень на теренах Східної та Південної Європи, союзів таких утворень, які можна розглядати як регіональні системи геополітичної консолідації. Наприклад, Велике Моравське князівство (IX–X ст.), що стало першим великим слов'янським державним утворенням у Центральній Європі, об'єднуючи території сучасної Чехії, Словаччини, Угорщини та частини Польщі, Сербії та України; Болгарське ханство (VII ст.), засноване ханом Аспарухом, яке стало важливим державним утворенням у

Південно-Східній Європі, а згодом перетворилось на могутнє Болгарське царство; Польське князівство (X ст.), яке після консолідації племен під владою Мешка I та його спадкоємців, стало могутньою державою у Центральній Європі; Київська Русь (IX–XIII ст.) – одна з найбільших і наймогутніших держав свого часу, яка об'єднала численні слов'янські племена на теренах сучасної України, Росії та Білорусі; Союз Само (VII ст.), який вважається першим відомим об'єднанням слов'янських племен під владою короля Само. Союз існував приблизно 30 років і включав території сучасної Чехії, Словаччини та частини Угорщини та Польщі; Держава Великоморавська, заснована в кінці VIII ст., що об'єднала ряд слов'янських племен і стала могутнім слов'янським державним утворенням; Болгарське царство, яке після прийняття християнства в 864 р. зазнало розквіту в культурному, духовному та політичному відношенні. Ці та інші ранні слов'янські держави та союзи були ключовими у формуванні історичної та культурної спадщини Слов'янщини, впливаючи на подальший розвиток регіону та його роль у геополітиці Європи.

Слов'янські держави та союзи протягом середньовіччя та нового часу часто опинялися під впливом чи безпосередньо під владою потужних сусідів. Основні причини цього можна звести до наступних: 1) *Військова слабкість*. Незважаючи на моменти великої могутності, слов'янські держави зазнавали від внутрішніх розбратів або не мали достатньої військової потужності, щоб протистояти великим імперіям; 2) *Внутрішні конфлікти*. Династійні, релігійні та соціальні розбрати часто розділяли слов'янські держави зсередини, роблячи їх вразливими до зовнішнього втручання; 3) *Геополітичне положення*. Місцезнаходження в серці Європи зробило слов'янські землі предметом боротьби між великими державами. Наприклад, Велике Моравське князівство розпалося внаслідок внутрішніх конфліктів і натиску з боку сусідніх держав, зокрема Угорського королівства. Польське князівство після ряду війн і внутрішніх конфліктів була розділена між Російською, Прусською та Австрійською імперіями. Після численних війн проти Візантії та інших сусідів Болгарія була завойована Османською імперією у XIV ст. і залишалась під її владою протягом майже 500 років. Геополітичне положення слов'янських держав в Європі, їхні внутрішні розбрати та сусідство з агресивними імперіями часто призводило до того, що вони опинялися під владою потужніших сусідів.

Весна народів, яка розпочалася у 1848 р., стала серією народних повстань, що охопили велику частину Європи. Причини цих повстань варіювалися, але більшість з них була зумовлена невдоволенням існуючим соціальним, економічним і політичним ладом, а також прагненням до національного самовизначення. В цей період, домінуючою ідеологією слов'янських народів став панславізм як ідеологія об'єднання, національного відродження і самовизначення. Особливо популярним панславізм став серед слов'янських народів, що перебували під владою Австрійської, Османської та Російської імперій. Значиму роль у розвитку панславізму зіграв Слов'янський Конгрес у Празі 1848р. – з'їзд представників слов'янських народів Австрійської імперії, скликаний за ініціативою П. Шафарика і Й. Слацича-Бужимського, підтриманий чеськими діячами Ф. Палацьким, К. Запом, К. Гавлічком-

Боровським, Ф. Рігером. У Конгресі також взяли участь представники галицьких і закарпатських українців – делегація Головної Руської Ради (І. Борисикевич, Г. Гинилевич, О. Заклинський та А. Добрянський з Закарпаття), а також делегація пропольського Руського Собору під проводом князя Ю. Любомирського і з участю Л. Сапіги, К. Ценглевіча, Л. Стецького й інших. На конгрес, як гості, були допущені К. Лібельт з Познані, росіянин М. Бакунін.

Втім, панславистський рух не став єдиним. Виникло декілька його напрямів: австрославизм, ілліризм, польська версія панславизму, русофільська версія панславизму, українська версія панславизму. Наприклад, русофільську версію панславистського руху, яка орієнтувала на союз з Російською імперією, яка мала «протекторувати» православні слов'янські «братні» народи розвивали зокрема хорватський письменник XVII ст. – Ю. Крижаніч, пізніше в XIX ст. – М. Погодін (російський історик та філософ, який підтримував ідею спільної долі слов'ян і роль Росії як лідера слов'янського світу); М. Данілевський (російський історик, який в праці «Росія та Європа» розглядав панславизм як засіб протистояння Заходу); Я. Коллар (словацький поет); П. Шафарик (словацький вчений і письменник); Я. Геркель (словацький юрист); Й. Добровський (чеський письменник, «будитель»); Л. Штур (словацький письменник); С. Томашик (словацький поет); І. Вазов (болгарський письменник та діяч національного болгарського руху); С. Краньчевіч (хорватський поет); В. Караджич (сербський просвітник); П. Негош (чорногорський правитель, письменник);

Українську версію панславизму розвивали українські діячі: Павло Житецький – український історик літературної мови, який підтримував українську версію панславизму, акцентуючи на ролі України у слов'янському світі; а також діячі Кирило-Мефодієвського братства: П. Куліш, М. Костомаров, Г. Андрузький, Т. Шевченко, В. Білозерський та ін.

Австрославизм був варіантом панславизму, що розвивався у межах Австро-Угорської імперії. Цей рух прагнув до культурної, політичної та релігійної солідарності слов'янських народів імперії, таких як чехи, словаки, словенці, хорвати та інші, з метою зміцнення їхніх прав та позицій у межах держави. Австрославизм відрізнявся від більш загального панславизму, який прагнув до об'єднання всіх слов'янських народів поза рамками конкретних держав. Діячами австрославизму були – К. Гавлічек-Боровський, Ф. Палацький, а також діячі русинського руху: О. Духнович, А. Добрянський. Цілями австрославизму були визначені: зміцнення прав і статусу слов'янських народів у межах Австро-Угорської імперії; підтримка культурної та мовної спадщини слов'ян у межах імперії; протидія німецькій та угорській домінації. Важливо зазначити, що австрославизм був в основному культурним і політичним рухом, а не націоналістичним чи сепаратистським. Однак Австрійська імперія протистояла панславизму, оскільки ця ідеологія загрожувала її територіальній цілісності. Це спричинило ряд конфліктів серед слов'янських народів імперії.

Ілліризм або хорватське Відродження – це суспільно-політичний і культурний рух 30-40-х рр. XIX ст. у Хорватії та Славонії, який походить від давньої назви західної частини Балканського півострова Іллірії. Головною

метою ілліризму було спочатку літературно-мовне, пізніше – політичне об'єднання південних слов'ян. Організаційно оформилося в 1835 році. У русі існувало три напрямки – консервативний, ліберальний, буржуазно-демократичний. Під час революцій 1848–1849 рр. в Австрії та Угорщині Хорватія добилась автономії. Відомими діячами руху були І. Кукулевич-Сакцинський, Л. Гай, Я. Драшковіч.

Польська версія панславізму була особливою. Польща прагнула відновлення незалежності після розділів кінця XVIII століття. Діячами польського панславізму були: А. Міцкевич; З. Мілковський; Ю. Дзеконський, Ю.Голуховський, Б.-Ф. Трентовський, пізніше – Р. Дмовський, С. Шукальський, Ю. Пілсудський.

У підсумку, панславізм, будучи важливою частиною національного руху, допоміг слов'янським народам визначити свою ідентичність, формулювати політичні прагнення та мобілізувати маси на підтримку національних інтересів.

Вивчення теми передбачає аналіз геополітичних концепцій, які впливали на зовнішню політику національних держав регіону в XX – XXI ст. Наприклад, це ідеї «Великої Польщі», на розвиток яких впливав рух «прометеїстів», дискурс навколо моделей доктрин «П'ястів» та «Ягелонів», дискурс навколо ідеї «Малої» та «Великої» Польщі, «Східних Кресів» та «Полонії». Доречним буде вивчення особливостей «неопрометеїзму», знайомство з концепціями: Є. Гедройця, Ю. Мерошевського, В. Бончковського, Л. Мочульського, Я. Лещинського, Я.-М. Ходакевича, П.-Р. Коваля. Доречним буде аналіз цілей зовнішньої політики Польщі за часів правління партії «Право та справедливість», а також аналіз Національної стратегії Польщі у відносинах з країнами Тримор'я, Вишеградської групи країн, НАТО, в контексті дискурсу геополітичного реваншизму.

Вивчення теми передбачає аналіз геополітичних концепцій «Великої Румунії», зокрема історії формування концепції в XX ст. (О. Гога, Н. Йорга, А. Куза, К.-З. Кодряну, І. Ністор, І. Гіка, К. Джуреску) та сучасної тактики уніонізму (Aciunea 2012); концепцій «Великої Угорщини» та сучасна політика В. Орбана; ідеологічного обґрунтування російського імперіалізму, в контексті використання концепцій «євразійства» та формування «неоевразійства», «націонал – більшовізму». Вивчення теми передбачає вивчення доробку українських геополітичних концепцій (С. Рудницького, В. Старосольського, В. Липинського, А. Синявського, С. Шелухіна, М. Міхновського, Д. Донцова, Ю. Липи, Д. Корчинського та ін.). Важливе місце має бути відведено аналізу визначення ролі України в геополітичних концепціях, зовнішніх доктринах сусідніх держав.

Рекомендована література: [1-8; 11; 12; 14; 17; 18; 21-26; 29-33; 35; 38; 40-43; 45; 46; 48; 51; 55-56; 58; 80; 84-86].

ТЕМА 9. ГЕОПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ. ПАНТЮРКІЗМ ТА ПАНТУРАНІЗМ В ІСТОРІЇ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЗАХІДНОЇ АЗІЇ

Практичне заняття

1. Османська імперія: особливості територіального розвитку та статусів залежних територій. Культурна політика в Османській імперії.
2. Ідеї пантюркізму в період Танзімату. Ідеї тюркізму, османізму і ісламізму. Організації пантюркістів.
3. Теорії «туро–аріянізму». Реформи молодотурків.
4. Туркізм, тюркізм, османізм, туранізм і політика турецького націоналізму: порівняльний аналіз.
5. Ідеологія пантюркізму у другій половині ХХ ст. Тюркешізм.
6. Відродження султанізму, османізму та ісламізму. Геополітичні цілі Туреччини.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття;
- пригадайте особливості розвитку формування та територіально – політичного розвитку Османської імперії, включаючи аналіз статусів залежних територій;
- проаналізуйте розвиток пантюркізму;
- ознайомтеся зі змістом теорій «туро –аріянізму»;
- проаналізуйте іттіхадізм молодотурків і джадідізм тюркістів;
- проаналізуйте особливості розвитку руху «Нові Османи» ХІХ ст.;
- поясніть різницю понять «туркізм», «тюркізм», «османізм», «туранізм»;
- визначте особливості політики турецького націоналізму;
- визначте особливості ідейно –політичного руху «тюркешізму»;
- визначте тенденції відродження султанізму, османізму, ісламізму в Туреччині в контексті проблеми розвитку реваншизму колишніх імперій.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Ідеї Пантюркізму та Пантурканізму в творчості Юсуфа Акчура: вплив на геополітичний курс Османської імперії.
- Ісмаїл Гаспрінський та Зія Гьокальп: ідейно –політичний внесок в розвиток пантюркізму.
- Ахмед Давутоглу як архітектор сучасної геополітики Туреччини: стратегічна глибина та регіональна політика.
- Вплив Пантюркізму на турецько –азійські відносини у ХХ столітті: аналіз політики Ісмета Інену.
- Туран Язган та Фонд дослідження Тюркського світу (1980).
- Міжнародна організація тюркської культури International Organization of Turkic Culture; ТЮРКСОЙ, TÜRKSOY.
- Стратегічна співпраця Туреччини та Азербайджана (або Угорщини, КНР, ін.)
- Роль Туреччини в регіональних геополітичних конфліктах Західної Азії.
- Сучасна турецька геополітика в контексті відносин із Росією та США.
- Пантуркізм та Пантурканізм як фактори турецької зовнішньої політики: перспективи та виклики для регіональної стабільності у Західній Азії.

- Турецька геополітика у контексті курдського питання: історія та сучасні виклики.

Методичні рекомендації

Тюркські народи мали значущий вплив на історію багатьох регіонів, від Центральної Азії до Середземномор'я. Тюркські держави формували великі союзи та імперії, з яких деякі стали важливими гравцями на світовій арені. Наприклад, *Гьоктюрки* (Тюркський каганат) – одна з перших великих тюркських держав, яка існувала у VI-VIII ст. в Центральній Азії; *Уйгурський каганат* – існував у VIII-IX ст. після розпаду Тюркського каганату; *Хазарське каганат* – держава, що розташовувалася між Південним Уралом і Каспійським морем у VII-X ст., в якій хазари прийняли юдаїзм як державну релігію; *Сельджукська імперія* – заснована в XI ст. вона розширилася на території сучасного Ірану, Іраку, Анатолії та частини Середземномор'я; *Золота Орда* – монгольське утворення, яке з часом тюркізувалося і контролювало території від Сибіру до Чорного моря в XIII-XV ст.; *Тимурідська імперія* – існувала у XIV-XV ст. і розташовувалася в Центральній Азії та Персії. При цьому, хоча засновник, Тимур, був тюркського походження, його імперія асимілювалася з перською культурою; *Кримське ханство* – татарська держава, що існувала з XV до XVIII ст. на південь від України і Росії, була васалом Османської імперії. *Османська імперія*, як одна з інших тюркських державних утворень, імперія, була заснована в кінці XIII ст. стала однією з найпотужніших імперій свого часу, контролюючи території в Південній Європі, Західній Азії та Північній Африці. Її геополітична стратегія була спрямована на розширення території та збереження влади над своїми провінціями. Османська імперія пройшла кілька стадій розвитку: зростання (1300–1600 рр.), стабільності (1600–1800 рр.) та спаду (1800–1922 рр.). Спочатку Османи контролювали невелику територію в Анатолії. Протягом XIV–XVII ст. імперія постійно розширювалася, захоплюючи Балкани, Близький Схід, Північну Африку та частину Східної Європи. Османська імперія мала складну структуру управління своїми територіями. Центральні провінції були безпосередньо під владою султана, в той час як віддалені та прикордонні регіони могли мати автономію або особливі статуси: Пашалики (наприклад, Багдадський, Єгипетський) – це великі адміністративні одиниці, які контролювалися пашами, призначеними султаном; Бейлики (невеликі тюркські князівства чи держави в Анатолії після розпаду Сельджукської імперії, як Османський бейлик, бейлик Герміяногулларів, караманіди та інші) – це менші територіальні одиниці, які контролювалися місцевими правителями – беями; Мілети (Християнський мілет з патріархом Константинополя як лідером; Єврейський мілет) – унікальна система Османської імперії, де релігійні спільноти (християни, євреї) мали деякий рівень автономії в питаннях особистого статусу та внутрішнього управління; Васальні держави, такі, що зберігали внутрішню автономію, але в зовнішніх справах залежали від Османської імперії (Кримське ханство було під васальною залежністю від Османів до кінця XVIII ст.; Молдавія та Валахія – до XIX ст.).

Османська імперія була змушена взаємодіяти з іншими великими імперіями та державами свого часу: Сафавідською імперією, Могольською імперією, Європейськими державами. Це впливало на територіальні зміни та політику імперії. Також, протягом існування імперія стикалася з численними внутрішніми повстаннями, економічними та соціальними викликами, а також проблемами модернізації. Імперія була динамічною, поєднувала численні етнічні, культурні та релігійні групи. Її територіально-політичний розвиток був визначений як зовнішніми завоюваннями, так і внутрішніми реформами, а система управління була досить гнучкою, щоб адаптуватися до різних обставин і викликів

Період Танзімату (1839–1876 рр.) в історії Османської імперії був періодом реформ, спрямованих на модернізацію держави та її інституцій. Цілями Танзімату були: створення централізованої державної структури; впровадження правових і адміністративних реформ; реформа армії; забезпечення релігійної толерантності. Лідерами часів Танзімату були Мустафа Решід паша – один з найбільш впливових державних діячів того часу, сім разів обіймав посаду великого візиря. Він був автором Хатті-шеріфа Гюльхане (Едікту Гюльхане, 1839 р.), який став першим офіційним документом реформ Танзімату; Алі паша, який працював над модернізацією армії та освіти; Фуад паша – міністр закордонних справ, який активно працював над дипломатичною діяльністю і модернізацією державних установ.

В 1889 р. в імперії виник рух молодотурків, який досяг апогею в 1908 р. зі звертанням абсолютної монархії в Османській імперії. Вони виступали за конституційний устрій, модернізацію та централізацію. Лідера Молодотурків були Енвер паша – один з трьох лідерів Османської імперії під час Першої світової війни; Талаат паша – головний архітектор внутрішньої політики імперії під час Першої світової війни; Джемаль паша – відомий своєю військовою та адміністративною діяльністю.

Ці дві епохи (Танзімат та Молодотурки) стали важливими періодами переходу в історії Османської імперії, коли спроби модернізації та реформ вели до зміни традиційних структур та взаємин між державою та суспільством.

В цей час почали формуватися ідеї націоналізму та ідентичності, серед яких були пантюркізм, тюркізм, османізм та ісламізм.

Османізм пропонував єдність всіх народів Османської імперії, незалежно від етнічності або релігії. Його завданням було зберегти імперію від розпаду.

Ісламізм в імперії був орієнтований на об'єднання мусульманської частини населення Османської імперії під прапором ісламу.

Пантюркізм – ідеологія, яка пропагує об'єднання всіх тюркських народів в одній політичній, культурній та лінгвістичній спільноті. В період Танзімату (середина XIX ст.) ідея пантюркізму не була на передньому плані, адже основна увага була прикута до модернізаційних реформ.

Тюркізм (Ісмаїл Гаспрінський, Зія Гьокальп, Юсуф Акчура та інші) був спрямований на підкреслення культурної та лінгвістичної єдності тюркських народів. З'явився як відповідь на національні рухи в Османській імперії. Організаціями пантюркістів стали «Тюрк Оджагі».

Туро-аріянізм (чи туранізм) – це ідеологічний та культурний рух, який виник в Османській імперії в кінці XIX — початку XX ст. Ця концепція базується на ідейному об'єднанні всіх тюркських, монгольських, угорських та фінських народів в одній великій «Туранській» державі. Назва «Туран» походить з давньоперської міфології, де це слово позначало простір на північ і схід від Ірану, населений неіранськими народами. Особливостями туро-аріянізму були: етнічний націоналізм – віра в спільність крові та мови серед народів тюркської та уральської груп; прагнення створити «Туранську» державу, що охоплює велику частину Євразії. Ідеї туро-аріянізму розвивали: Зія Гьокальп; Юсуф Акчура; Ахмет Агаоглу. Після занепаду Османської імперії в 1920-х рр. та створення Турецької Республіки під керівництвом Мустафи Кемаля Ататюрка, ідеї туранізму відійшли на другий план на користь турецького націоналізму.

Туркізм зосередив на розвитку турецької національної ідентичності. Ататюрк провів ряд реформ, спрямованих на модернізацію країни за західним зразком. Геополітичний вектор Туреччини в цей період був спрямований на здійснення внутрішніх реформ, на підтримку добросусідських відносин.

Туреччина в другій половині XX ст. пройшла ряд геополітичних змін та викликів, які впливали на її відносини з іншими країнами, внутрішню політику та роль в світовій арені. Туреччина стала членом НАТО у 1952 році. Це було зумовлено бажанням Анкари взяти участь у західному блоці під час Холодної війни та бути захищеною від потенційних загроз з боку СРСР. Членство в НАТО забезпечило Туреччині стратегічну підтримку і безпеку, а також укріпило її позиції на міжнародній арені. Втім, Туреччина пережила декілька військових переворотів в другій половині XX ст. (1960, 1971, 1980), які впливали на політичний ландшафт країни. В 60-ті рр. було засновано ультранаціоналістичну турецьку організацію «Сірі вовки» або «Тюркеші» або турецькою мовою – «Боюки Чарші», які були частиною політичного руху в Туреччині, який виник у 1960-х та 1970-х роках як реакція на лівий радикалізм і курдський націоналізм. Їх лідер, Алпарслан Тюркеш, був засновником Ідеалістської партії дії в 1969 р. (згодом перейменованої на Націоналістську партію руху). «Сірі вовки» брали участь в ряді політичних збурень і насильств, включаючи вбивства лівих активістів, атаки на курдські громади. Організація також була пов'язана з наркотрафіком і організованою злочинністю. Ідеологія «Сірих вовків» базується на ультранаціоналістичних та пантюркістських поглядах. Вони прагнуть об'єднати всі тюркські народи в одній великій тюркській державі, яка простягалась би від Туреччини до Центральної Азії. Турція була втягнута в ряд конфліктів і напружень зі своїми сусідами, зокрема з Грецією (проблема Кіпру) та Армєнією (відмова визнати Геноцид арменів). є, яка заснована в 1960-х роках. Її члени є заявниками пантюркізму та ультранаціоналізму, і вони розглядають себе як захисників тюркської нації та мусульманського народу проти внутрішніх та зовнішніх загроз. У різний час відносини між «Сірими вовками» та турецьким урядом були як дружніми, так і ворожими. У 1980-х роках вони отримали підтримку від держави у боротьбі проти лівих і курдських груп. Проте пізніше, вони також потрапляли під

репресії. Сьогодні «Сірі вовки» залишаються важливою частиною ультранаціоналістичного руху в Туреччині, хоча їхній вплив і активність може коливатися в залежності від політичної ситуації в країні.

Ідеологом геополітичного відновлення Туреччини як особливої держави для ряду регіонів в другій половині ХХ ст. був Туран Язган – тюрколог, який привніс значний вклад у дослідження історії, мови та культури тюркських народів. У 1980 р. було створено Фонд дослідження Тюркського світу, щоб поглибити знання про тюркську спадщину та підтримувати культурний обмін між тюркськими країнами. Пізніше, це принесло політичний результат у вигляді TÜRKSOY – міжнародної організації, заснованої в 1993 р., яка об'єднує тюркські країни з метою поглиблення культурного співробітництва. Організація проводить численні культурні заходи, фестивалі, конференції та виставки, що сприяють збереженню та популяризації тюркської спадщини.

Після військового перевороту 1980 р. Туреччина почала проводити економічні реформи, що сприяли лібералізації економіки і залученню іноземних інвестицій. Реджеп Таййіп Ердоган – лідер Туреччини та засновник Партії справедливості та розвитку, є центральною фігурою в сучасній турецькій політиці. Його правління супроводжується обговореннями змін в питаннях національної ідентичності, зовнішньої політики та релігійних питань. Ердоган і його партія зображуються як прихильники ісламського консерватизму в порівнянні з секуляризованою елітою, яка правила протягом ХХ століття. Під його керівництвом збільшено вплив Діянету (Державний департамент з релігійних справ), знято заборону на носіння хіджабу в урядових установах та навчальних закладах. Ердоган часто звертається до османської спадщини як до важливої частини турецької ідентичності. Туреччина активно зміцнює відносини з іншими тюркськими країнами, такими як Азербайджан, Казахстан, Туркменістан та інші. Тривалий період до 2016 р. ключовим радником Ердогана з питань зовнішньої політики був міністр закордонних справ Ахмед Давутоглу –

автор концепції «стратегічної глибини», за якої Туреччина повинна використовувати своє геостратегічне положення та історичні зв'язки для відновлення своєї ролі на міжнародній арені.

Стратегічним союзником Туреччини зараз є Азербайджан. Фраза «Один народ, дві держави» часто використовується для опису відносин між цими двома країнами. Туреччина відіграє ключову роль у ряді геополітичних конфліктів Західної Азії. Це включає Кіпрську проблему, де Туреччина визнає та підтримує Турецьку Республіку Північного Кіпру, а також конфлікт у Сирії, де Туреччина стала одним з основних гравців, особливо в контексті проблеми з курдами. Відносини Туреччини з РФ та США складні та багатогранні. З одного боку, Туреччина має економічне та енергетичне співробітництво з РФ (наприклад, будівництво «Турецького Потoku»). З іншого боку, Туреччина – член НАТО і має стратегічні відносини з США та Великою Британією. Туреччина та КНР активно співпрацюють: Туреччина відіграє ключову роль у стратегічному плані КНР «Один пояс, один шлях»; КНР інвестує в турецькі інфраструктурні проекти. Однак, відносини між Туреччиною та Китаєм

переживають напруженість через питання прав уйгурської мусульманської меншини в Сінцзян-Уйгурському автономному районі КНР.

Рекомендована література: [1-8; 16; 17; 20; 26; 31; 34; 35; 41; 65; 66; 90].

ТЕМА 10. ПАНАРАБІЗМ ТА ПАНІСЛАМІЗМ – АКТИВНІ ГЕОПОЛІТИЧНІ ДОКТРИНИ КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ

Практичне заняття

1. Політична мапа Африки та Близького Сходу до та після I Світової війни.
2. Арабська революція. Ідеологія панарабізму.
3. Арабське Відродження» та «релігійне питання».
4. Арабська політична думка та її вплив на ідеї єдиної арабської ідентичності.
5. Проекти союзної арабської державності. I
6. Іслам та панісламізм. Ісламська концепція світопорядку.
7. Панісламістські угруповання.
8. Арабська «весна» 2011 р.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацію лекційного заняття та рекомендовану літературу;
- проаналізуйте історію територіального розвитку арабських Халіфатів;
- порівняйте політичну мапу Близького Сходу до та після Першої світової війни;
- ознайомтеся з подіями та цілями Арабської революції 1917–1918 рр.;
- дайте визначення поняттю «Епоха арабського Відродження», поясніть зв'язок арабського відродження з релігійним питанням;
- ознайомтеся з історією виникнення рухів: «фараонізму», «фінікійства», «сирійського націоналізму»;
- проаналізуйте етапи боротьби за незалежність держав Північної Африки та Західної Азії після Другої світової війни;
- визначте соціальне та ідейно–політичне підґрунтя «Партії арабського соціалістичного відродження» (БААС);
- пригадайте історію розвитку ідей Союзної арабської державності, арабо – африканського союзу;
- проаналізуйте події «арабської весни» за тактикою «доміно» в 2011 р.;
- визначте особливості ісламської концепції світопорядку.

Теми доповідей, рефератів, презентацій, дискусії

- Територіальний розвиток та політична структура Рашидунського Халіфату: роль Абу Бакра та Омара ібн аль –Хаттаба.
- Зміни політичних кордонів на Близькому Сході та в Африці в ХХ столітті: вплив Сирійської та Єгипетської революцій.
- Арабська революція 1917 –1918 років: роль Шаріфа Хусейна Меккського у боротьбі за незалежність.
- Підмандатні території Азії та Африки після Першої світової війни: Британський та Французький мандати в регіоні.

- Entente Cordiale 1904 –2023 рр..
- Панарабізм: вплив Гамалія аль –Афгані та Міхаїла Афлаха.
- Британське та французьке втручання в справи народів Близького Сходу.
- Утворення Шаріфського Халіфату та Об'єднаного арабського королівства Неджда та Хіджазу: роль Шаріфа Хусейна та Ібн Сауда.
- Епоха арабського Відродження та релігійне питання в арабському світі: вплив Мухаммеда Абду та Рашіда Ріді.
- Фараонізм та фінікійство: вплив на концепції арабської ідентичності.
- Поняття панісламізму в контексті ісламської концепції світопорядку: аналіз теорій Сейида Джамаляддіна Афгані.

Методичні рекомендації

Вивчення теми слід почати з визначення особливостей історико-культурних та етно-релігійних особливостей розвитку регіону. Близький Схід та Північна Африка – регіон, що має велике геополітичне значення. Регіон є різноманітними і за етнічним, і за релігійним складом. Він також є колыскою декількох ранніх форм державності та епіцентром геополітичної конкуренції. Іслам переважає в більшості країн. Суніти та шиїти є двома основними його напрямками. Населення, що сповідує віру різних християнських деномінацій проживають у країнах, таких як Ліван, Єгипет, Сирія та Ірак. Юдаїзм – основна релігія в Ізраїлі. Є також інші релігії, такі як друзизм, язидизм, зороастризм і бахаїзм.

В історії регіону є цінні взірці цивілізаційної оригінальності : Давньоєгипетська цивілізація, Месопотамські держави (шумери, аккадці, вавилоняни, асирійці), Фінікійські міста-держави, Перська імперія, Арабський Халіфат, Османської імперії. Регіон Близького Сходу та Північної Африки завжди був на перехресті культур, релігій та імперій, що викликало численні конфлікти (асирійці проти вавилонян, хетів, єгиптян та інших; Стародавня Греція проти Персії; Римська імперія проти Парфянської імперії; арабське завоювання та поширення ісламу; хрестові походи і релігійне протистояння християни проти мусульман; Османська імперія проти сусідів, особливо Сафавідської Персії; колоніальний період і вплив європейських держав). Розташування регіону на перехресті зустрічних рухів експансії обумовило долю регіону як центру геополітичної напруги, але також і сприяло культурному та науковому обміну.

Історія арабських халіфатів, яка розпочалася після смерті Пророка Мухаммеда в 632 р. н.е. є важливою частиною історії Ісламу та арабського світу.

Період *Ранніх Халіфатів* (632–661 рр. н.е.) включає в себе правління 4-х перших халіфів: Абу Бакра, Умара, Утмана та Алі. Їх правління характеризується швидким розширенням ісламської імперії. В період 661–750 рр. н.е. існував *Омейядський Халіфат* – перший династичний халіфат, заснований родом Омайядів зі столицею у Дамаску (Сирія). Пізніше Омейяди розширили імперію від Іспанії на заході до Індії на сході. *Аббасидський*

Халіфат існував в період 750–1258 рр. н.е. Аббасиди повалили владу Омейядів та перенесли столицю до Багдада. Цей період був золотим віком ісламської науки, культури та мистецтва. *Фатимідський Халіфат* існував в період 909–1171 рр. н.е. Ця шіїтська династія правила значною частиною Північної Африки, Єгипту та Леванту. Столицею був Каїр. *Османський Халіфат* існував в період 1517–1924 рр. н.е. Після завоювання Єгипту османами, титул халіфа було передано османському султану. Хоча титул халіфа був церемонійним, він належав османським султанам до кінця I Світової війни, коли Турецька Республіка під керівництвом Мустафи Кемалю Ататюрка відмовилася від цього титулу в 1924 році. Протягом років багато інших династій і держав претендували на титул халіфа, але вищезазначені є найбільш відомими та впливовими в історії арабських халіфатів.

До I Світової війни Північна Африка була поділена між європейськими імперіями. Близький Схід контролювався Османською імперією, хоча деякі регіони, такі як Єгипет, були під британським контролем на практиці. Після розпаду Османської імперії Британська і Французька імперії отримали мандати від Ліги Націй для управління колишніми османськими територіями. Це призвело до створення нових держав, таких як Ірак, Йорданія, Ліван і Сирія.

Арабське Відродження (an-Nahda) стало культурним рухом XIX–XX ст., який прагнув модернізації арабської культури та суспільства. An-Nahda зосереджувався на відновленні арабської національної ідентичності, освіті та науці. Відомі діячі арабського відродження – Ріфа'а аль-Тахтаві (1801–1873); Джамал ад-Дін аль-Афгані (1838–1897); Мухаммад Абдух (1849–1905); Халіл Джібран (1883–1931). Водночас, цей рух відноситься до ряду антиколоніальних повстань проти Османської імперії під час I Світової війни. Ці повстання підтримувалися британцями, які бачили в них засіб підриву османського контролю. Відомі діячі арабської революції на межі XIX–XX ст.: Шаріф Хусейн ібн Алі – лідер Мекки, який підняв повстання проти Османської імперії під час I Світової війни з підтримкою Великої Британії; Фейсал I – син Хусейна ібн Алі, який став королем Іраку після війни; Тахсін Паша – лідер арабської революційної діяльності в Сирії; Абдель Азіз ібн Сауд – засновник Саудівської Аравії, який об'єднав різні арабські племена під своїм керівництвом; Томас Е. Лоуренс (Лоуренс Аравійський) – британський дипломат, який підтримував арабське повстання проти османців. В цей період в різних країнах Близького Сходу виникли ідеологічні рухи, що прагнули зміцнити національну самосвідомість. Наприклад рух «фараонізму» розгортався в Єгипті в 1920-1930-х рр., спрямовувався на відродження й підкреслення давньоєгипетської спадщини як фундаменту єгипетської нації. Фараонізм визначав себе альтернативою арабській та ісламській ідентичності Єгипту, стверджуючи, що сучасні єгиптяни є нащадками давніх фараонів, а не арабів. Відомими культурними діячами руху були Тауфік аль-Хакім, Ахмед Хасан аль-Бакрі. Рух «фінікійства» з'явився у Лівані в першій половині XX-го ст., базуючись на ідеї, що ліванці є нащадками давніх фінікійців, а не арабів. Концепція фінікійства була популярною серед ліванських християн, які прагнули зміцнити

національну ідентичність на протигагу домінуючій арабській. Відомими діячами цього руху були Мішель Шіха – ліванський журналіст і політик, який просував ідею фінікійської спадщини як основи ліванської національної ідентичності та Чарльз Малек – ліванський дипломат. Сирійський націоналізм, відомий як пансирійський націоналізм, ставив акцент на ідеї сирійської національної єдності, де «Велика Сирія» (що включає сучасні Сирію, Ліван, Йорданію, Ізраїль та Палестину) повинна бути єдиною нацією. Цей рух також протиставляв себе панарабізму та відстоював ідею, що сирійці мають окрему від арабів ідентичність на основі своєї давньої історії та культури. Діячами цього руху були Антун Сааде – ідеолог Партії соціал-націоналістів в Сирії та Закі аль-Арсузі – один із засновників Арабської соціалістичної партії відродження.

Панарабізм – це націоналістичний рух, який визначає арабів як націю, єдину за своїм походженням, мовою та історією. Він виник як реакція на колоніалізм та османське господарство, а згодом став популярним у відповідь на сіонізм та ділення арабських територій після Першої світової війни. Основними ідеями панарабізму стали: 1) Арабська єдність – уявлення про єдиний арабський народ, який має спільну історію, мову та культуру; 2) Спільна мова – арабська мова вважається основою національної єдності, є семітською мовою, нею розмовляють у західній Азії і північній Африці близько 240 млн. осіб як рідною та ще 50 млн. як другою. Класичну арабську мову Корану використовують з релігійною метою мусульмани всього світу – 1,57 млрд осіб; 3) Спротив іноземному втручання, колоніальному управлінню та зовнішньому впливу. Ідеологами панарабізму були Джамал ад-Дін аль-Афгані; Насіб аль-Азма; Мішель Афлах. Етапами розвитку панарабізму є наступні: 1) кінець ХІХ – початок ХХ ст.: ранній етап панарабізму, коли ідеї національної єдності вперше почали набирати популярності серед інтелектуалів та письменників; 2) період між двома світовими війнами: розкол арабського світу після I Світової війни дав поштовх розвитку панарабізму; 3) після II Світової війни під впливом панарабізму було створено Арабську Лігу у 1945 році. Пізніше, у 1958 р., Єгипет (під керівництвом Гамалі Абдель Насера) та Сирія (під керівництвом президента Шукрі аль-Куватлі) об'єдналися в Об'єднану Арабську Республіку, президентом якої став Гамаль Абдель Насер, але цей союз розпався в 1961 р. через різниці в економічних та політичних системах обох країн, а також через відчуття в Сирії, що її інтереси ігноруються на користь Єгипту. Ці фактори призвели до того, що Сирія вийшла з Об'єднаної Арабської Республіки у 1961 р.; 4) четвертим етапом розвитку панарабізму був період 1960–1980 рр., коли після поразки у Шестиденній війні 1967 р. між Ізраїлем та його арабськими сусідами: Єгиптом, Йорданією та Сирією, ідея панарабізму зазнала кризи. Шестиденна війна призвела до радикальних змін у геополітичному ландшафті Близького Сходу. Ізраїль захопив великі території, включаючи Західний берег, Газу, Синайський півострів та Високогір'я Голан, що призвело до подальших напружень та конфліктів у регіоні. Проте ідея єдності не зникла; 5) в період 1972–1977 рр. існувало утворення – Федерація Арабських Республік – об'єднання між Лівією, Єгиптом та Сирією. Ідея федерації була оголошена в 1971 р. як спроба втілення панарабізму в життя і створення об'єднаної арабської

держави. Учасниками стали: Єгипет під керівництвом Анвара Садата, Лівія під керівництвом Муаммара Каддафі, та Сирія під керівництвом Хафіза аль-Асада. На практиці справжнє об'єднання не відбулось. Хоча угода про створення федерації була підписана, реальна інтеграція між трьома країнами не відбулась. Кожна з країн мала свої внутрішні та зовнішні проблеми, які заважали їхньому об'єднанню. У 1977 р. співпраця між країнами-членами фактично припинилась. Незабаром після цього Лівія та Єгипет мали короткочасний військовий конфлікт, коли лівійські війська перейшли єгипетський кордон (лівійсько-єгипетська війна або «Війна на кордоні»), причинами якого були: 1) ідеологічні розбіжності (Муаммар Каддафі, лідер Лівії, виступав за радикальний панарабізм та соціалізм, тоді як Анвар Садат, президент Єгипту, намагався налагодити відносини з Заходом, особливо із США); 2) економічні і політичні спори (обидві країни мали розбіжності у питаннях щодо нафтяних полів та інших ресурсів, а також відносин з іншими арабськими державами); 3) протистояння за вплив (обидві країни прагнули зміцнити свій вплив в Арабському світі, що призвело до зіткнень між їхніми інтересами). Цей конфлікт ще більше ускладнив можливість відновлення федерації. Після цього короткочасного конфлікту відносини між Єгиптом та Лівією залишалися напруженими протягом декількох років. Війна підкреслила розбіжності між двома країнами та їхніми лідерами, ускладнивши будь-які спроби регіональної інтеграції або об'єднання. Федерація Арабських Республік була амбітним проектом, але зіткнулась з рядом проблем на шляху до своєї реалізації. Внутрішні розбіжності, політичні амбіції окремих лідерів та різні відносини з іншими країнами завадили реалізації цього проекту.

Локальними прикладами реалізації панарабізму є: 1) процес утворення Ємену, коли Південний Ємен (раніше соціалістична країна) та Північний Ємен об'єдналися у 1990 р., створивши сучасний Ємен; 2) спроби об'єднання Іраку та Йорданії, які мають спільні королівські коріння: обидві монархії мають своє коріння у Гашимідському клані. Це була династія, що правила Меккою і її оточенням до створення Саудівської Аравії. Після I Світової війни, коли Османська імперія розпалася, британці встановили Гашимідських правителів як королів Йорданії та Іраку. Після революції 1958 р. в Іраку, під час якої було повалено монархію, Йорданія та Ірак знову розглянули можливість об'єднання. Втім, політична ситуація в регіоні була напружена, особливо після втручання в Лівані 1958 року. У 1975 р. Ірак (під керівництвом С. Хусейна) і Йорданія (під керівництвом короля Хусейна) намагалися створити конфедерацію. Втім, ця спроба об'єднання теж не була успішною через ряд політичних і стратегічних розбіжностей між двома країнами. Протягом Ірано-Іракської війни (1980–1988) Йорданія підтримувала Ірак, але дійсного об'єднання між двома країнами так і не сталося через політичні, економічні та стратегічні розбіжності.

Зовнішнє втручання в арабський світ, зокрема від США, Британії, КНР, Туреччини, РФ та інших держав, спричинило зниження впливу панарабізму. Арабська весна, що розпочалася в 2010–2011 рр., показала зниження актуальності панарабського візіонерства. Зростання економічних відносин між арабськими країнами і країнами поза регіоном призвело до зміни пріоритетів.

Залучення іноземних нафтових компаній до видобутку іракської нафти після ліквідації режиму С. Хусейна таких як «British Petroleum» (компанія Великої Британії, що має довгостроковий контракт на розвиток одного з найбільших нафтяних родовищ у світі – Румайла); «Royal Dutch Shell» (компанія Нідерландів та Великої Британії, що має декілька контрактів в Іраку); «ExxonMobil» (компанія США, яка брала участь у ряді проєктів, зокрема в родовищі Західна Курна-1); «Total» (французька компанія, яка має контракти в Іраку); «Eni» (італійська компанія, що працює на родовищі Зубайр); «Lukoil» (російська компанія, яка працює на родовищі Західна Курна-2); «CNPC» і «CNOOC» (Китайські нафтові компанії теж працюють в Іраку), – демонструє зовнішній тиск в регіоні.

Вивчення теми передбачає аналіз ідеології «панісламізму», як релігійного і політичного руху, який прагне до об'єднання мусульманських народів в халіфаті. Відчуття потреби захисту ісламської спільноти від зовнішніх загроз, особливо в контексті західної експансії, стало однією з причин виникнення панісламізму. Ідеологами панісламізму вважають: Джамалуддіна Аль-Афгані (1838–1897), який відстоював об'єднання мусульманського світу проти колоніального гніту; Мухаммад Абдух (1849–1905), який був учнем Аль-Афгані, займався реформами в ісламі; Хасан аль-Банна (1906–1949), який заснував Товариство братів-мусульман в Єгипті в 1928 р.; Саїд Кутб (1906–1966) – теоретик Організації братів-мусульман, ідеолог радикального ісламізму; Абуль Ала Маудуді (1903–1979) – пакистанський ісламіст і засновник Джамаат-е-Ісламі; Аятолла Рухолла Хомейні (1902–1989), ідеї якого стосовно «ісламської революції» та ісламської держави в Ірані мали великий вплив на шіїтську громади по всьому світу та інші.

Засновані на початку ХХ ст. ісламістські організації утворили стійкі мережі. Наприклад, філії «Братів-мусульман» є в Сирії, Іраку, Йорданії, Лівані, Судані. На початку 2011 р. під час Єгипетської революції члени угруповання «Братів-мусульман» були найактивнішими учасниками акцій протесту на площі Тахрір у Каїрі, які призвели до відставки президента Мубарака. У новому Єгипті «Брати-мусульмани» відіграли помітну роль: організація стала легальним політичним рухом під назвою «Партія свободи і справедливості», взяла участь у парламентських виборах 2011–2012 рр.. В червні 2012 р. член організації Мухаммед Мурсі був оголошений Президентом Єгипту (до 3 липня 2013 р., коли Мурсі було усунуто в результаті військового перевороту).

Хоча панісламізм мав великий вплив на деякі мусульманські спільноти, його реалізація на практиці завжди була складною через розмаїтість інтерпретацій ісламу, етнічні, культурні та політичні розбіжності серед мусульман. Для вивчення теми слід визначити особливості ісламських релігійних течій, ісламських правових шкіл (мазхабів), особливості розрізнення суфійських тарикатів. Значення має аналіз класифікації акторів світопорядку як: Дар аль-іслам; Дар ат-таухід; Дар ас-салям; Дар аль-амн; Дар ад-дава; Дар аль-Хіяд; Дар ас-сульх; Дар аль-Худна; Дар аль-куфр; Дар аль-Харб.

Значимим для аналізу стане аналіз географічного поширення, зв'язків та активності радикальних ісламістських організацій, таких як: Ісламська держава

(ІДІЛ, ISIS, ISIL, Daesh) (Ірак, Сирія, Лівія, Сахель, Нігерія; Афганістан (через Ісламську державу Хорасан), Філіппіни; Аль-Каїда (Ємен через Аль-Каїду на Аравійському півострові, AQAP), Сахель, Сомалі (через афілійовану групу Al-Shabaab), Північна Африка через AQIM), Афганістан, Пакистан (через Аль-Каїду на підсубконтиненті); Талібан (Афганістан, західний Пакистан); Боко Харам (Північно-Східна Нігерія, частини Камеруну, Нігера, Чаду); інші.

Рекомендована література: [1-8; 16; 41; 45; 64-66; 70; 73-75; 79; 88-90].

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Теоретико–методологічний дискурс ХХ–ХХІ століття щодо наукового статусу геополітики. Об’єкт та предмет геополітичних досліджень.
2. Теоретичні джерела та напрями геополітичних досліджень. Філософія «позитивізму» та її вплив на розвиток геополітики.
3. Військово –стратегічні концепції та геостратегічні доктрини як джерело геополітики. Військова соціологія та військова політологія.
4. Закони, категорії, методологія геополітики.
5. Хронологія геополітичних процесів. Авторські версії хронології.
6. Особливості до–Вестфальської геополітичної епохи.
7. Вестфальська геополітична епоха.
8. Віденська геополітична епоха.
9. Версальська геополітична епоха.
10. Потсдамська та Біловезька геополітичні епохи. Вплив філософії постмодерну на розпад двополярної системності.
11. Імперіалізм. Типи колоніальної залежності та типи країн–метрополій.
12. Хронологія та особливості територіально–політичного розвитку трьох німецьких рейхів.
13. Концепції Ф. Ратцеля та Р. Челлена та їх вплив на розвиток геополітики.
14. Ідеї «пангерманізму» як ідеї етнічної та національної єдності.
15. Концепції К. Хаусхофера, К. Шмітта, В. Шубарта, А. Грабовські.
16. Розвиток ідей Панєвропейського Союзу.
17. Завдання в національній стратегії Німеччини. Стратегії урядів.
18. Паназіазім: теоретичні основи, історичні та сучасні версії реалізації.
19. Японія в системі геополітичних відносин. Розвиток японського імперіалізму.
20. Кіотська геополітична школа традиціоналістів.
21. Японський націонал–соціалізм І. Кіта та його план реконструкції Японії. Експансіоністські ідеї генералів Т. Гііті, Т. Хідехі.
22. Концепції єдиної Азії. Японські євразійство та атлантизм.
23. КНР в системі геополітичних відносин. Китайський паназіазім.
24. Політика «Атлантизму» та його обґрунтування в теоріях англо–американської школи.
25. Територіальний розвиток, особливості Британської імперії. Формування «атлантизму» та націонал –протекціонізму як принципів геополітики.
26. Історія формування та розвитку панамериканізму.

27. Теоретики –класики англо –американської геополітичної школи та їх вклад у розвиток геополітики (Х. Макіндер, А. Мехен, Н. Спикмен).
28. Концепція Рімленду в системі глобальної системи безпеки США
29. Геополітична стратегія і військово–політичні тактики. «Новий світ» в теорії Ісайї Боумена та «новий курс» США.
30. Геополітичні доктрини США часів Холодної війни. Еволюція доктрин «американської політики стримування».
31. Завдання та підходи до Стратегії національної безпеки США.
32. Превентивна війна та стратегія ядерного стримування сучасності.
33. Франція в історії розвитку геополітичних епох. Колоніальна політика.
34. Формування французької геополітичної школи. Вплив Ж. Реклю, В. де ля Блаша.
35. Геополітика Франції в другій половині ХХ ст. : вплив Ш. Де Голля.
36. Концепції Ж. Деманжона, Ж. Ансея, І. Лакоста, Ж. Готтмана, Ж.Парвулеско, М. Фуше.
37. Національні стратегії за баченням Ж. Ширака, Ф. Міттерана, Н. Саркозі, Ф. Олланда, М. Ле Пен, Ф.Фійона, Ж. –Л. Меланшона, Е. Макрона (*порівняння 2 –х концепцій*).
38. Багатофакторний аналіз геоекономічного стану та геополітичного розвитку Франції.
39. Завдання в Стратегії національної безпеки Франції.
40. Геополітичне значення діяльності організацій «Франція –Урал» та «Франкофонія».
41. Мондіалізм та наднаціональний регіоналізм. Вплив філософії постмодерну. Ідеї Ж.Моне. Організації Мондіалізму.
42. «Нові праві»: витоки та сучасні теоретичні напрями.
43. «Нові ліві»: витоки та сучасні ідеї.
44. «Геоекономіка» Ж.Атталі та посткатастрофічний мондіалізм К.Санторо.
45. «Весна народів» у ХІХ ст. Версії панславізму.
46. Ідеї «Великої Польщі».
47. Неопрометеїзм. Зовнішня політика Польщі та геополітика реваншизму.
48. Ідеї «Великої Румунії» та тактика уніонізму. Концепція уніонізму.
49. Сучасний уніонізм. Зовнішня політика Румунії та геополітика реваншизму.
50. Ідеї «Великої Угорщини» та сучасна політика В. Орбана.
51. Ідеологічне обґрунтування російського імперіалізму.
52. Євразійство, неєвразійство, націонал–більшовизм: специфіка ідей.
53. Україна в системі геополітичних доктрин країн світу.
54. Українські геополітичні концепції.
55. Формування та територіально –політичний розвиток Османської імперії. Геокультурна політика в Османській імперії.
56. Ідеї пантюркізму в період Танзімату. Теорії «туро –аріянізму».
57. «Туркізм», «тюркізм», «османізм», «туранізм» в історії геополітичних ідей Туреччини. Ідеологія пантюркізму у другій половині ХХ ст. Тюркешізм: політика та ідеологія.
58. Геополітична концепція А. Давутоглу та зовнішня політика «м'якої сили».

59. Геооекономічний стан та геополітичний розвиток Туреччини.
60. Арабська революція 1917 –1918 рр. Панарабізм. Проекти союзної арабської державності.
61. «Партія арабського соціалістичного відродження» (БААС) та вплив внутріпартійної та міжпартійної боротьби на розвиток «панарабізму».
62. Іслам та панісламізм. Ісламська концепція світопорядку.
63. Арабська весна – «доміно» 2011 р. та її геополітичне значення.
64. Територіально –політичні утворення з невизначеним статусом: геополітичне значення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА

Підручники

1. Вегеш М. Геополітика в постатях і термінах : підручник для студентів і аспірантів спеціальності «Політологія» / М. Вегеш, М. Палінчак, В. Петрінко. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 786 с.
2. Гудзеляк І., Ванда І. Політична географія : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 180 с.
3. Дністрянський М. С. Геополітика: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 304. Дністрянський М. С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології. Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.
4. Дністрянський М. С. Політична географія та геополітика України : навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 344 с.
5. Кудряченко А.І., Рудич Ф.М., Храмов В. О. Геополітика : Підручник. К: МАУП, 2011. 296 с.
6. Ситник Г.П. Виклики національній безпеці у контексті формування нового світового порядку: курс лекцій / Г.П.Ситник. К: ТОВ САК Лтд., 2023. 103 с.

Монографії та статті

7. Бжезінський Збігнев. Велика шахівниця: Американська першість та її стратегічні імперативи. Львів – Івано –Франківськ: Лілея –НВ, 2000.
8. Бжезінський З. Вибір : світове панування чи світове лідерство. Київ: «Києво –Могилянська академія», 2006.
9. Бочарніков В.П., Свешніков С.В., Тимошенко Р.І., Павленко В.І. Технологія аналізу воєнно –політичної обстановки. Київ: Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2017. 397 с.
10. Бузаджи І. О., Булик М. В. Архіпелаг Сенкаку (острови Дяюйдао) в контексті японо–китайських відносин. *Вісник Маріупольського держ. університету. Сер.: Історія. Політологія.* 2014. Вип. 10. С. 58–64.

11. Вегеш М. Бжезінський про геополітичні пріоритети України: еволюція оцінок. Політика і державне управління. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. С. 26–31.
12. Дашевська О. В. Геополітичний статус держави: сутність, фактори та функції. *Грані*. 2015. № 9 (125). С. 33–37.
13. Дністрянський М. Закони геополітики: історичні міфологеми, ідеологічні установки чи реальні глобальні тренди? *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Географічні науки*. 2013. № 16. С. 163–167.
14. Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? Застосування принципів та обмін досвідом. 2009. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/international/external_uk.pdf
15. Іщенко І., Грачевська Т., Островська В. Реалізація проєкту «Північний потік–2»: геополітичний вимір. *Геополітика України: історія та сучасність*. 2022. Вип. 1 (28). С. 17–28.
16. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. Київ: Вид –во Наш Формат, 2020, 320 с.
17. Корома Н. Політико –географічні фактори формування стикових геополітичних регіонів (приклад Балто –Чорноморського регіону). *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Географія*. К.: Київ. Ун –т», 2012. Вип. 60. С. 53–57.
18. Корчинський Д. Авторитарна альтернатива. Київ: Інститут проблем регіональної політики та сучасної політології, 1998. 107 с.
19. Коч С. В. Транскордоння: простір соціального порядку та дії. Одеса: Фенікс, 2019. 357 с.
20. Коч С. В. Любов, яка рухає кордони: діаспоральна політика Туреччини. *Сучасне суспільство*. 2018. Вип. 2. С. 119–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2018_2_12
21. Коч С.В., Узун Ю.В. Регіональне конструювання в геополітиці західних сусідів України. *Міжнародні відносини та зовнішня політика держав в еру пост –правди* / Під заг. редакцією д. політ. н., проф. О. І. Брусилівської. К. : Вадекс, 2018. С. 100–136.
22. Коч С.В. Від периферії до центру: амбівалентність європейського прикордоння. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2022. Вип. 35. С.39–54. DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707–5206.2022.35.263538>
23. Коч С.В. Політичний простір угорської нації: ресурс споріднених діаспор. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія «Політичні науки»*. 2022. № 7. С.64–69. DOI 10.31558/2617 –0248.2022.7.9
24. Коч С.В. Моделі соціально –політичної комунікації в прикордонні (на прикладі прикордонних просторів в країнах Східної Європи). *Міжнародні та політичні дослідження*. 2019. Вип. 32. С.103–124.
25. Коч С. В. Меморіальна політика сусідів України: від стратегії національного суверенітету до «великих держав». *Politicus*. Одеса:

- Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського. 2018. № 4. С. 46–50.
26. Коч С. В. Кліважування простору північного Причорномор'я: геополітичні суперечки в епоху пост –правди. *Політичне життя*. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса. 2018. № 4. С. 90–96.
  27. Кузик П. Конструктивістська позиція А. Вендта: від критики «міжнародної анархії» до ідеї невідворотності світової держави. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2013. Вип.32. С. 98–103.
  28. Куриляк М. Ю. Еволюція концепції «Європи регіонів» у рамках регіональної політики ЄС. *Економічний вісник*. 2018. № 2 (52). С. 60–67.
  29. Липа Ю. Призначення України. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3695/file.pdf>
  30. Липа Ю. Розподіл Росії. Львів: НАН України, 1995. 312 с.
  31. Липа Ю. Чорноморська доктрина. Т.2. / Всеукраїнська трилогія : [у 2 т.] / Юрій Липа ; [передм. М. Головатий]. Київ : [МАУП], 2007.
  32. Мателешко Ю.П. Політика «м'якої сили» Угорщини на Закарпатті: цілі, суб'єкти, напрями. *Геополітика України*. Ужгород: УжНУ, 2018. Вип. 2(21). С. 253 –270.
  33. Мателешко Ю.П. «М'яка сила» Польщі в Україні: освітні та культурні інструменти. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. К.: Гілея, 2019. Вип. 150 (11). Ч. 1. С. 90 –94.
  34. Міжнародне публічне право : підручник / Т. Л. Сироїд ; Харків. нац. ун –т ім. В. Н. Каразіна. 2 –ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 648 с.
  35. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
  36. Торгонський Д. Світовий правовий порядок:теоретичні основи формування. *Публічне право*. № 2 (42), 2021. С.149–156.
  37. Токар П. Соціологія війни: дослідження та оцінки. *Геополітика України: історія та сучасність*. 2022. Вип. 2 (29). С. 184–200.
  38. Узун Ю. В Регіоналізм у зовнішній політиці України та її сусідів в епоху пост –правди. *Міжнародні відносини та зовнішня політика в еру «пост – правди»* / під заг. ред. О. І. Брусилівської. Київ: Вадекс. 2018. С. 100–137.
  39. Узун Ю. (Не)скромні обійми Китаю: чинники зростання геополітичної суб'єктності КНР та ознаки глобальної кризи світового порядку. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2019. Вип. 32. С.171–207.
  40. Узун Ю. Привласнення простору: організація взаємодії в складних політичних системах. Одеса: Фенікс, 2021. 378 с.
  41. Узун Ю.Розвиток ідеї тюрко –турецького культурного простору в ХХ столітті на її політичне значення для геостратегії Туреччини. *Evropský politický a právní diskurz / European political and law Discourse*. 2016. Vol. 3, Is. 3. С. 33–45.
  42. Узун Ю. Румынский Унионизм как фактор «внутренней» и «внешней» геополитики: к проблеме государственного управления региональным развитием. *Постфактум: історико – антропологічні студії*. Одеса, 2013. №3. С.47–57.

43. Узун, Ю. Геополітичний проект "Велика Сербія": формування та сучасне використання. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво –Могилянська академія"]*. Серія : Політологія. 2014. Т. 248, Вип. 236. С.105–109.
44. Узун Ю. Еволюція теорії геостратегії та сучасний рівень воєнно – стратегічних розробок в Україні. *Науковий вісник. Всеукраїнська Асоціація молодих науковців*. [зб-к ОДЕУ]. 2010. №16 (117). С. 203 – 216.
45. Uzun, U.V. Project “Greater Albania” And Processes Of Its Practical Realization. *European Political and Law Discourse («Європейський політико –правовий дискурс»)*. 2015. №2. P.166–174.
46. Чупрій Л. Формування та еволюція класичних геополітичних ідей ХХ століття. *Геополітика України*. 2022. Вип.1(28). С. 9–16.
47. Яковенко Ю.І., Гринчук А.В. Соціологія армії як альтернатива військовій чи альтернативній соціології. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2015. Вип. 9. С. 67 –78.

ДОДАТКОВА

48. Адамик В., Мельник А. Регіональна політика ЄС та України в умовах поглиблення суперечностей глобалізації. *Журнал європейської економіки*. 2013. Т. 12, № 1. С. 57 – 78.
49. Антарктида. Стратегічний вимір. Полярні інтереси України. *Експедиція XXI*. 02.08.2021. URL: [https://expedicia.org/strategichniy –vimir –polyarni –interes/](https://expedicia.org/strategichniy-vimir-polyarni-interes/)
50. Антошкін В.К., Цвірова В.В. Трансформаційні концепції нейтралітету та позаблоковості європейських країн. *Стратегічні пріоритети*. № 2 (27). 2013. С. 161 –168.
51. Артёмов Я. СБУ та РНБО як базові суб’єкти національної безпеки України. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2022. № 1 (28). С.105 –116
52. Афонін Е.А., Мартинов А.Ю. Архетипіка багатопольярного світу: від війни до миру. *Український соціум*. 2022, № 2 (81). 15–31.
53. Басистий А. Зовнішньополітичні підходи Японії щодо реформування ООН: глобальний гуманітаризм проти національного егоїзму. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2016. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/issue/view/159.
54. Басистий А. Політика ядерного роззброєння Японії в ООН: прогресивність чи консерватизм? 2016. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2922/2618.
55. Блум К., Варга М. Як популісти та консерватори перемагають лібералів. Приклад Польщі, Угорщини та Росії. 20.03.2018. *Вокс Україна*. URL: [https://voxukraine.org/yak –populisti –ta –konservatori –peremagayut –liberaliv –priklad –polshhi –ugorshhini –ta –rosiyi/](https://voxukraine.org/yak-populisti-ta-konservatori-peremagayut-liberaliv-priklad-polshhi-ugorshhini-ta-rosiyi/)
56. Габсбургі та Україна. Історична розвідка «Дня» / «День», липень 8, 2011. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/medvedev/4e1759292a9c7/page_5/
57. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика. К.: Дух і літера, 2011. 464 с.

58. Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі / Наук. ред. В.Юрчишин. Київ: Центр Разумкова, 2022. 103 с.
59. Гірман А. Політичний тероризм і безпека в системі міжнародних відносин. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2022. № 1 (28). С.46–52
60. Городня Н.Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989–2013 рр.). К.: «Прінт», 2014. 528 с.
61. Дашевська О. Геополітичний статус держави. *Грані*. 2015. № 9. С. 33–37.
62. Дашевська О. Новий світовий порядок: теоретичні концепції. *European Political and Law Discourse*. 2015. Ser. 2, Vyd. 4. P. 59–64.
63. Дорошко М. Вплив геополітичного середовища на зовнішню політикудержави (на прикладі країн пострадянського простору). *Географія і туризм*. 2010. Т.5. URL: <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk5/v510.pdf>
64. Захарченко А. Політика адміністрації Джо Байдена на Близькому Сході. *Вісник Львівського університету*. 2022. №43. С. 255–263.
65. Захарченко А. Реконфігурація регіональних альянсів на Близькому та Середньому Сході після «Арабської весни». *Політикус*. 2022. № 1. С. 140–147.
66. Захарченко А. Відносини між США та ЄС в контексті проблем безпеки Близького Сходу в період президентства Д. Трампа. *Політичне життя*. 2020. № 1. С. 96–101.
67. Іщенко І., Грачевська Т., Островська В. Реалізація проекту «Північний потік–2»: геополітичний вимір. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2022. № 1 (28). С. 17–28.
68. Коломієць О.В. Паняпонізм і азіяцентризм японської моделі національної безпеки. *Гілея*. Київ. 2012, Вип. 58 (№3). С. 745–750.
69. Кушнір М. О. Сучасні стратегічні орієнтири європейської регіональної політики. *Стратегічні пріоритети*. 2013. №1 (25). 2013. С. 146–158.
70. Лажнік В. Й. Особливості поширення субнаціональних анклавів й ексکلавів у країнах Азії. 2015. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/12217/1/Lazhnik_anklavu.pdf
71. Лажнік В. Й. Субнаціональні анклави й ексклави в країнах Європи. *Актуальні проблеми країнознавчої науки*. Луцьк : Вежа, 2014. С. 62–68.
72. Літвін А. Сучасні геополітичні концепції. *Політичне життя*. 2019. №4. С. 109–115.
73. Липов В. В. Глобальна економіка : навчальний посібник : у 2 –х частинах. Частина 1. Теоретичні засади глобальних досліджень : [Електронне видання] / В. В. Липов. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 228 с
74. Міщенко А.Б. Новий світовий порядок: міжнародний дискурс. Міжнародні відносини: теоретико –практичні аспекти. 2020. Вип. 6. С. 44–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/irtpa_2020_6_6
75. Набі І. М. А. Основні відмінності між поняттями міжнародного та світового порядку в рамках теорії міжнародних відносин. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 123 (частина І), 2014. С. 95–101.

76. Отделенцев Є.О. Політична філософія нового єдиного світового порядку. Сучасне суспільство. 2018, Випуск 1 (15). С.114 –131
77. Поліщук І. О. Геополітичні ознаки нового світового порядку. Політичне життя. Випуск 2, 2022. С.30 –35.
78. Ставицький А. Вплив сучасних геополітичних викликів на економічну безпеку держави. *Вісник Київського національного університету*. 2018. № 4 (199). С. 45–55.
79. Ситник Г. П. Геополітичний аналіз та прогнозування: навч. посіб.: у 2 ч. / авт. кол. : Г. П. Ситник, В. Ф. Смоляннюк, М. М. Шевченко ; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: НАДУ, 2014. Ч. 1. 152 с
80. Ситник Г.П. Організаційно –правові засади забезпечення воєнної безпеки України: курс лекцій. Київ: ТОВ "САК Лтд.", 2023. 112 с
81. Ситник Г.П. Сучасні проблеми розвитку теорії національної безпеки: курс лекцій. Київ: ТОВ "САК Лтд.", 2023. 136 с.
82. Удовік В. Японо –українські відносини (1991 –2016): дис... канд. істор. н.: Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, 2017. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B –mcoASMyKqXSzE2NUlaSmZkbVE/view>
83. Чупрій Л. Формування та еволюція класичних геополітичних ідей ХХ століття. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2022. № 1(28). С. 9–16.
84. Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 року № 2469 –VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469 –19#Text>
85. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Закон України від 1 липня 2010 року № 2411 – VI.
86. Про рішення РНБіО від 14.09.2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020 –35037>.
87. Biden J. Why America Must Lead Again: Rescuing U.S. Foreign Policy after Trump. *Foreign Affairs*. Vol. 99, № 2. P. 64-76.
88. Gause G. America’s New Realism in the Middle East. *Foreign Affairs*. 2022,6.
89. National Defense Strategy / U. S. Department of Defense: An official website of the United States Government. URL: <https://www.defense.gov/National – Defense –Strategy/>
90. Oppenheim B., Scazzieri L. The EU, the US and the Middle East Peace Process: Two-state Solution or Dissolution? Center for European Reform Insight. 11.07.2019. URL: https://www.cer.eu/sites/default/files/insight_BO_LS_11.7.19.pdf

Додаток

ФОРМИ КОНТРОЛЮ ТА МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ (у т. ч. критерії оцінювання результатів навчання)

При вивченні навчальної дисципліни застосовуються наступні методи навчання: словесний, наочний, практичний, які передбачають читання лекції, опрацювання нормативних актів, роботу з навчальною та спеціальною літературою, індивідуальні консультації. Засоби діагностики якості вищої освіти включають в себе поточний, періодичний та підсумковий контроль.

Поточний контроль:

- усний контроль: індивідуальне і фронтальне опитування, бесіда, захист рефератів, доповідь, оцінювання доповідей;
- письмовий контроль: оцінювання якості виконання самостійної роботи (письмове розв'язання задач) за темами;

Періодичний контроль:

- тестовий контроль: оцінювання контрольних робіт за змістовими модулями (тестування).

Підсумковий контроль: залік.

Оцінювання знань здобувачів повинно сприяти реалізації низки завдань, зокрема:

- підвищення мотивації здобувачів до системного навчання впродовж семестру та навчального року, переорієнтація їх цілей з отримання позитивної оцінки на формування системних, стійких знань, умінь та навичок;
- відповідність переліку, форм та змісту контрольних заходів вимогам ЄКТС;
- відкритість контролю, яка базується на ознайомленні здобувачів на початку вивчення навчальної дисципліни з переліком, формами та змістом контрольних завдань, критеріями та порядком їх оцінювання;
- подолання елементів суб'єктивізму при оцінюванні знань, що забезпечується виконанням індивідуальних завдань із застосуванням модульної системи оцінювання;
- розширення можливостей для всебічного розкриття здібностей здобувачів, розвитку їх творчого мислення та підвищення ефективності навчального процесу.

Критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти за різними видами роботи

Вид роботи	Кількість балів
Поточний контроль:	
Опитування за питаннями відповідної теми на семінарському занятті, участь здобувачів вищої освіти в обговоренні проблемних питань	від 0 до 5
Виконання рефератів за однією із запропонованих тем, доповідь та демонстрація презентації	від 0 до 5
Періодичний контроль:	
Контрольна робота за змістовими модулями у формі тестування	від 0 до 5

Вид роботи	Бали	Критерії оцінювання
Опитування за питаннями теми на занятті, участь в обговоренні питань	0 балів	Здобувач не бере участь у практичному занятті, є лише спостерігачем; ніколи не виступає і не задає питання; дає неправильні відповіді на запитання, показує незадовільне знання понятійного апарату і джерел.
	1–3 бали	Здобувач іноді бере участь у занятті; частково виступає і задає питання; допускає помилки під час відповідей; показує пасивну роботу на практичних заняттях; показує фрагментарні знання апарату і літературних джерел; показує невміння публічно представляти матеріал.

	4–5 бали	Здобувач бере активну участь у практичному занятті; бере активну участь у обговоренні проблемних питань, користується додатковою навчально –методичною та науковою літературою; вміє сформулювати своє ставлення до проблеми; висловлює власні міркування, наводить доцільні приклади; вміє знаходити найбільш адекватні форми розв’язання суперечностей; здатний публічно представити матеріал.
Виконання ІНДЗ за однією з тем: доповідь та демонстрація презентації	0 балів	Не зараховуються реферати (доповіді) та презентації, які виконані не самостійно або запозичені з мережі Інтернет.
	2 бали	Доповідь та презентація виконані самостійно, проте не опрацьована актуальність, теоретичний аналіз дано описово, змістовний матеріал представлений поверхньо, у висновку – загальні висновки (або відсутні), тема не розкрита, робота не відповідає вимогам.
	3 бали	Доповідь та презентація – самостійні, оформлення відповідає вимогам із незначними порушеннями, опрацьована актуальність, теоретичний аналіз містить неточності, але усно здобувач пояснює матеріал впевнено і за допомогою викладача виправляється, змістовний матеріал представлений добре, у висновку сформульовані загальні висновки, тема загалом розкрита із незначними прогалинами.
	4 бали	Доповідь та презентація виконані самостійно, оформлення відповідає вимогам, опрацьована актуальність теми із зазначенням невирішених раніше аспектів, теоретичний аналіз ґрунтовний, здобувач усно та без допомоги викладача пояснює матеріал, змістовний матеріал представлений добре, у висновку сформульовані самостійні висновки, тема загалом розкрита, містить посилання на джерела.
	5 балів	Доповідь та презентація виконані самостійно, оформлення відповідає вимогам, актуальність теми розкрита із зазначенням невирішених раніше аспектів, об’єкт і предмет правильно визначені, теоретичний аналіз ґрунтовний та самостійний, здобувач вільно презентує матеріал; зміст презентації не перевантажений слайдами з текстовим матеріалом; у висновку сформульовані самостійні судження, підкріплені доказами, інформація на слайдах подана переважно схематично, містить посилання на джерела, які відповідно оформлені та є актуальними.
Контрольна робота за змістовними модулями	0 балів	Відповідь на запитання неправильна.
	0–5 балів	В двох контрольних модульних роботах по 5 запитань. Кожна правильна відповідь – 1 бал.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою для заліку
90 – 100	A	Зараховано
85 – 89	B	
75 – 84	C	
70 – 74	D	
60 – 69	E	
35 – 59	FX	Не зараховано з можливістю повторного складання
0 – 34	F	Не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти за результатами

поточного, періодичного та підсумкового контролю

	Поточний та періодичний контроль										Підсумковий Контроль	Сума балів	
	Змістовний модуль 1			Змістовний модуль 2							Загалом балів	залік	
Теми	Т 1	Т 2	Т 3	Т6	Т5	Т6	Т7	Т8	Т9	Т10			
Практ	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	50 балів		
Сам. робота	Р –ти №1 –3 по 10 балів										30 балів		
Контр. роботи	за 1 модулем (5 балів)			за 2 модулем (5 балів)							10 балів		
	50			40							90		

Навчальне видання

ГЕОПОЛІТИКА

Електронні методичні рекомендації
до практичних занять з курсу для здобувачів
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 052 «Політологія»

Електронне практичне видання

Узун Юлія Вадимівна

В авторській редакції

Затвердж. авт. 20.08.2023. Шрифт Times New Roman.
Системні вимоги: операційна система сумісна з програмним
забезпеченням для читання файлів формату PDF.
Обсяг 1,2 МБ. Зам. No 2555.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК No 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua